

Міністерство освіти і науки України
Національний університет «Острозька академія»
Навчально–науковий інститут міжнародних відносин та національної
безпеки
Кафедра національної безпеки та політології

Кваліфікаційна робота
на здобуття освітнього ступеня магістра на тему:
«Російські спецслужби: минуле та сьогодення»

Виконав студент II курсу, групи МНб–21,
спеціальності 256 Національна безпека (за
окремими сферами забезпечення і видами
діяльності)

Приймак Назар Володимирович

Керівник – кандидат політичних наук, доцент

Мартинюк Роман Станіславович

Рецензент – доктор історичних наук, професор

Трофимович Володимир Васильович

Острог, 2026

ЗМІСТ

ВСТУП.....	3
РОЗДІЛ 1. ІНСТИТУЦІЙНА ПАМ'ЯТЬ КДБ ЯК ФАКТОР ФУНКЦІОНУВАННЯ СУЧАСНИХ РОСІЙСЬКИХ СПЕЦСЛУЖБ.....	9
1.1. Теоретичні підходи до аналізу інституційної пам'яті у діяльності державних інститутів.....	9
1.2. КДБ як інституційна модель радянської системи державної безпеки.....	17
1.3. Механізми інституційної спадковості у сучасних російських спецслужбах.....	20
Висновки до Розділу 1.....	27
РОЗДІЛ 2. СТРУКТУРНА ТРАНСФОРМАЦІЯ ТА ВНУТРІШНЯ ДИНАМІКА РОСІЙСЬКИХ СПЕЦСЛУЖБ ПІСЛЯ 1991 РОКУ.....	29
2.1. Формування нової системи спецслужб Російської Федерації.....	29
2.2. Структура та функції основних спецслужб Російської Федерації.....	42
2.3. Внутрішня динаміка та конкуренція між російськими спецслужбами...	48
Висновки до Розділу 2.....	52
РОЗДІЛ 3. СТРУКТУРНІ ОБМЕЖЕННЯ ТА ПРОВАЛИ РОСІЙСЬКИХ СПЕЦСЛУЖБ.....	55
3.1. Теоретичні підходи до аналізу розвідувальних провалів.....	55
3.2. Інституційні фактори неефективності російських спецслужб.....	63
3.3. Розвідувальні провали російських спецслужб у контексті російсько– української війни.....	69
Висновки до Розділу 3.....	77
ВИСНОВКИ.....	80
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	84
ДОДАТКИ.....	89

ВСТУП

Постановка проблеми. У сучасних умовах трансформації міжнародного безпекового середовища суттєво зростає роль розвідувальних і спеціальних служб як ключових інструментів забезпечення національної безпеки держав. Особливої актуальності ця проблема набуває в умовах гібридних конфліктів, у яких поєднуються військові, політичні, інформаційні та кібернетичні засоби впливу. У таких умовах спецслужби виступають не лише як інструменти збору та аналізу інформації, але й як активні суб'єкти реалізації державної політики.

Російська Федерація є однією з держав, що активно використовує потенціал спецслужб у реалізації своїх стратегічних цілей. У сучасних умовах російські спецслужби виконують широкий спектр функцій – від забезпечення внутрішньої стабільності політичного режиму до здійснення зовнішньополітичного впливу та участі у міжнародних конфліктах. Особливого значення їх діяльність набула у контексті російсько–української війни, яка продемонструвала важливість розвідувального забезпечення у сучасних бойових діях.

Водночас події останніх років виявили наявність суттєвих проблем у функціонуванні російських спецслужб. Зокрема, спостерігаються системні помилки у стратегічному прогнозуванні, недооцінка противника, викривлення аналітичної інформації та обмеженість альтернативних оцінок. Ці явища свідчать про наявність глибинних структурних обмежень, які впливають на ефективність діяльності спецслужб та знижують якість прийняття управлінських рішень.

Одним із ключових чинників, що визначає специфіку функціонування сучасних російських спецслужб, є інституційна пам'ять, сформована ще у період існування Комітету державної безпеки СРСР (КДБ). Збереження організаційних практик, кадрових підходів та ідеологічних установок

радянського періоду зумовлює спадковість інституційної поведінки та впливає на характер діяльності сучасних російських спецслужб.

Таким чином, у контексті сучасних безпекових викликів постає необхідність комплексного дослідження впливу інституційної пам'яті на функціонування російських спецслужб, а також виявлення причин їх неефективності у сучасних конфліктах. Аналіз цієї проблематики дозволяє не лише оцінити діяльність конкретних інституцій, але й виявити загальні закономірності функціонування безпекових структур у авторитарних політичних системах.

Мета дослідження полягає у комплексному аналізі впливу інституційної пам'яті КДБ на формування та функціонування сучасних російських спецслужб, а також у виявленні структурних обмежень та причин їх неефективності у сучасних конфліктах.

Для досягнення поставленої мети необхідно вирішити такі **завдання**:

- проаналізувати теоретичні підходи до дослідження інституційної пам'яті у діяльності державних інститутів;
- охарактеризувати КДБ як інституційну модель радянської системи державної безпеки;
- дослідити механізми інституційної спадковості у діяльності сучасних російських спецслужб;
- проаналізувати процес формування системи спецслужб Російської Федерації після 1991 року;
- визначити особливості консолідації системи спецслужб у період правління Володимира Путіна;
- дослідити внутрішню динаміку та конкуренцію між російськими спецслужбами;
- проаналізувати теоретичні підходи до дослідження розвідувальних провалів;
- виявити інституційні фактори неефективності російських спецслужб;

- дослідити прояви розвідувальних провалів російських спецслужб у сучасних конфліктах.

Об'єктом дослідження є система російських спецслужб як інститут державної безпеки.

Предметом дослідження є вплив інституційної пам'яті, структурних трансформацій та організаційних факторів на ефективність діяльності російських спецслужб у сучасних умовах.

Джерельна база та стан дослідження проблеми. Проблематика діяльності розвідувальних служб, їх інституційної еволюції та причин розвідувальних провалів є предметом дослідження у межах міждисциплінарного напрямку *intelligence studies*, який поєднує підходи політичної науки, міжнародних відносин та безпекових студій.

Значний внесок у розвиток теоретичних підходів до аналізу розвідувальної діяльності здійснив М. Герман («*Intelligence Power in Peace and War*»), який розглядає розвідку як специфічний інструмент державної влади та підкреслює її ключову роль у забезпеченні стратегічного управління. Його підхід дозволяє розглядати розвідувальні структури як невід'ємний елемент політичної системи держави.

Важливим напрямом досліджень є аналіз розвідувальних провалів. У цьому контексті Р. Беттс («*Enemies of Intelligence: Knowledge and Power in American National Security*») обґрунтовує, що такі провали значною мірою є неминучими через обмеженість інформації, складність міжнародного середовища та вплив політичних факторів. Подібний підхід дозволяє інтерпретувати помилки розвідки як системне явище, а не як випадкові відхилення.

Когнітивні аспекти діяльності розвідувальних структур ґрунтовно досліджені Р. Джервісом («*Perception and Misperception in International Politics*»), який доводить, що процес сприйняття інформації значною мірою визначається попередніми уявленнями та стереотипами. Це має безпосередній

вплив на якість аналітичних висновків та процес ухвалення рішень у сфері національної безпеки.

Суттєвий внесок у дослідження взаємодії між розвідкою та політичним керівництвом здійснив М. Ловенталь («Intelligence: From Secrets to Policy»), який підкреслює необхідність збереження балансу між об'єктивністю аналітичної інформації та політичними потребами держави.

Поряд із загальнотеоретичними дослідженнями важливе місце займають праці, присвячені безпосередньо російським спецслужбам. Зокрема, Марк Галеотті у своєму дослідженні (The Intelligence and Security Services and Strategic Decision-Making) аналізує роль російських спецслужб у системі державного управління та підкреслює їх тісний зв'язок із політичним керівництвом країни. Він також звертає увагу на зростання впливу силових структур у період правління В. Путіна та їхню участь у формуванні стратегічних рішень.

Важливим джерелом для розуміння сучасної російської розвідувальної системи є праця Кевіна Ріле («Russian Intelligence»), у якій здійснено комплексний аналіз структури, функцій та еволюції російських спецслужб після розпаду СРСР. Автор детально розглядає організаційні особливості таких структур, як ФСБ, СЗР та ГРУ, а також їхню роль у сучасних міжнародних конфліктах.

Окрему групу становлять дослідження Андрія Солдатова та Ірини Бороган («The New Nobility: The Restoration of Russia's Security State and the Enduring Legacy of the KGB»), які присвячені внутрішній трансформації російських спецслужб та їхній ролі у забезпеченні політичного контролю. У своїх роботах автори підкреслюють, що сучасна система безпеки Росії значною мірою зберігає риси радянської моделі, зокрема централізацію управління, закритість та орієнтацію на внутрішню безпеку.

У контексті дослідження інституційної пам'яті важливими є праці, присвячені спадковості радянських інституцій. У них підкреслюється, що сучасні російські спецслужби значною мірою відтворюють організаційні та

культурні практики КДБ, що впливає на їхню ефективність та здатність до адаптації.

Таким чином, аналіз наукової літератури свідчить про наявність значної кількості досліджень, присвячених окремим аспектам діяльності розвідувальних служб. Водночас комплексний підхід, який поєднує аналіз інституційної пам'яті, структурної трансформації та розвідувальних провалів російських спецслужб у сучасних конфліктах, залишається недостатньо розробленим, що і зумовлює актуальність даного дослідження.

Методологічну основу дослідження становить комплекс загальнонаукових і спеціальних методів. Зокрема, використано системний підхід для аналізу спецслужб як цілісної інституційної системи; історичний метод – для дослідження їх еволюції; структурно–функціональний аналіз – для визначення ролі окремих елементів системи; порівняльний метод – для зіставлення різних моделей розвідувальної діяльності; а також методи аналізу та синтезу для узагальнення отриманих результатів.

Хронологічні межі дослідження охоплюють період від функціонування КДБ СРСР до сучасного етапу розвитку російських спецслужб, з особливим акцентом на період після 1991 року та події, пов'язані з російсько–українською війною.

Структура й обсяг дослідження. Робота складається зі вступу, трьох розділів, що сукупно охоплюють дев'ять підрозділів, висновків, списку використаних джерел і додатків.

У розділі 1 «Інституційна пам'ять КДБ як фактор функціонування сучасних російських спецслужб» розглянуто теоретичні підходи до аналізу інституційної пам'яті у діяльності державних інститутів (підрозділ 1.1.), досліджено КДБ як інституційну модель радянської системи державної безпеки (підрозділ 1.2.), а також проаналізовано механізми інституційної спадковості у сучасних російських спецслужбах (підрозділ 1.3.).

У розділі 2 «Структурна трансформація та внутрішня динаміка російських спецслужб після 1991 року» висвітлено процес формування нової

системи спецслужб Російської Федерації (підрозділ 2.1.), досліджено консолідацію системи спецслужб у період правління Володимира Путіна (підрозділ 2.2.), а також проаналізовано внутрішню динаміку та конкуренцію між російськими спецслужбами (підрозділ 2.3.).

У розділі 3 «Структурні обмеження та провали російських спецслужб» розглянуто теоретичні підходи до аналізу розвідувальних провалів (підрозділ 3.1.), досліджено інституційні фактори неефективності російських спецслужб (підрозділ 3.2.), а також проаналізовано розвідувальні провали російських спецслужб у контексті російсько–української війни (підрозділ 3.3.).

У загальних висновках сформульовано основні результати проведеного дослідження.

Загальний обсяг роботи – 90 сторінок, з них основної частини – 80 сторінок. Перелік використаних джерел складає 48 найменувань.

РОЗДІЛ 1

ІНСТИТУЦІЙНА ПАМ'ЯТЬ КДБ ЯК ФАКТОР ФУНКЦІОНУВАННЯ СУЧАСНИХ РОСІЙСЬКИХ СПЕЦСЛУЖБ

1.1. Теоретичні підходи до аналізу інституційної пам'яті у діяльності державних інститутів

Дослідження сучасних російських спецслужб неможливе без урахування історичної та інституційної спадковості, сформованої ще в радянський період. Федеральна служба безпеки (надалі – ФСБ), Служба зовнішньої розвідки (надалі – СЗР) та Головне управління Генерального штабу (надалі – ГРУ) виникли після розпаду Союзу Радянських Соціалістичних республік (надалі – СРСР) як формально нові структури, однак їхнє становлення відбувалося не шляхом повного розриву з попередньою системою, а через її адаптацію до нових політичних реалій. Як зазначає Кевін Ріле, «російські розвідувальні та державні служби безпеки сьогодні міцно базуються на своїх радянських попередниках, як за структурою, так і за менталітетом»¹. Водночас після 1991 року російське керівництво намагалося послабити надмірну концентрацію повноважень, характерну для Комітету Державної Безпеки (надалі – КДБ). Зокрема, «коли Радянський Союз розпався і Єльцин прийшов до влади в Росії, російський уряд вжив заходів для поділу всемогутнього КДБ на кілька відомств»², унаслідок чого були створені окремі служби зовнішньої розвідки, внутрішньої безпеки та державної охорони. Проте навіть інституційне розділення не ліквідувало спадковості між радянською та пострадянською моделями безпеки.

¹ Riehle K. Russian intelligence: A case-based study of Russian services and missions past and present. Bethesda, MD : National Intelligence Press, 2022. P. 77.

² Ibid. P. 58.

У радянській політичній системі спецслужби виконували значно ширші функції, ніж суто розвідувальна або контррозвідувальна діяльність. КДБ виступав одним із ключових інструментів забезпечення стабільності режиму та контролю над суспільством. У цьому контексті показовим є твердження, наведене у підручнику з історії радянських органів державної безпеки: «Діяльність органів державної безпеки цілком і повністю служить політиці Комуністичної партії на корінних етапах розвитку Радянської держави»³. Відповідно, радянська модель безпеки формувалася не як автономна система захисту державних інтересів, а як складова політичного механізму влади. Подібну оцінку дає і К. Ріле, підкреслюючи, що обидва існували спеціально для того, щоб захистити правлячу еліту та її ідеологічний курс, а російські та радянські лідери традиційно утримували спецслужби під прямим контролем для підтримки політичної системи.

Саме в межах цієї системи сформувалася специфічна організаційна культура радянських спецслужб, яка значною мірою збереглася і після розпаду СРСР. Для неї були характерні уявлення про міжнародні відносини як про простір постійної конфронтації, де держава перебуває під безперервною зовнішньою загрозою. Х'ю Ділан та Олена Гроссфельд наголошують, що «стратегічна культура радянської розвідки була побудована на фундаментальному припущенні, що загроза їй іде звідусіль»⁴. У подальшому ця логіка трансформувалася у характерний для сучасної Росії «менталітет обложеної фортеці», який визначає значну частину безпекового мислення російських еліт. Подібне сприйняття міжнародної політики сприяє виправданню активного використання розвідувальних та силових інструментів у зовнішній політиці держави.

Важливою особливістю радянської системи безпеки була її складна багаторівнева структура. КДБ поєднував функції зовнішньої розвідки,

³ The History of Soviet State Security Agencies : A Textbook. Moscow : Dzerzhinskiy Higher Red Banner School of the Committee of State Security, 1977. P. 8.

⁴ Dylan H., Grossfeld E. Unveiling Russian intelligence failures in the Ukraine conflict: a strategic culture perspective. *Intelligence and National Security*. 2025. 40:5. P. 932.

внутрішньої безпеки, військової контррозвідки, політичного контролю та охорони державної таємниці. Така модель забезпечувала концентрацію значних інформаційних ресурсів в одному центрі та створювала умови для формування надзвичайно впливової інституції. Водночас уже в пострадянський період російське керівництво перейшло до іншої моделі організації спецслужб. Як зазначає М. Галеотті, «якщо радянські лідери намагалися створити ефективність та керованість, об'єднавши майже всі обов'язки щодо безпеки під керівництвом одного відомства – КДБ, то їхні наступники застосували протилежний підхід, що призвело до численних і зростаючих дублювань між цими відомствами»⁵. У результаті сучасна російська система безпеки характеризується не лише розподілом функцій між різними службами, а й постійною конкуренцією між ними.

Попри інституційні зміни, кадрова спадковість між КДБ та сучасними російськими спецслужбами залишилася надзвичайно високою. Значна частина співробітників радянських органів безпеки продовжила службу вже у структурах Російської Федерації, що забезпечило збереження багатьох організаційних практик та професійних норм. Більше того, із приходом до влади Володимира Путіна роль вихідців зі спецслужб у політичній системі лише посилилася. У сучасних дослідженнях наголошується, що російська система безпеки дедалі більше інтегрувалася у структуру державного управління. Показовим у цьому контексті є твердження про те, що «колишній КДБ повністю інституціоналізований у всьому російському уряді»⁶.

Окремою характеристикою сучасної російської системи безпеки є суперництво між різними силовими структурами. Хоча зовні російські спецслужби часто сприймаються як єдиний централізований механізм, на практиці вони являють собою складну мережу конкуруючих інституцій.

⁵ Galeotti M. Putin's Hydra: Inside the Russian Intelligence Services. London : European Council on Foreign Relations, 2016. 20 p. URL: https://ecfr.eu/publication/putins_hydra_inside_russias_intelligence_services/ (last accessed: 16.04.2026).

⁶ Waller J. Russia: Death and Resurrection of the KGB. *Demokratizatsiya: The Journal of Post-soviet Democratization*. 2004. 12. P. 333.

Москва розробила низку дублюючих та конкуруючих служб безпеки та розвідки, а сама система побудована таким чином, щоб стимулювати боротьбу між різними структурами за вплив і доступ до керівництва держави. К. Ріле також підкреслює, що «різні російські розвідувальні та державні служби безпеки мають традицію суперництва, частково через навмисне дублювання їхніх завдань»⁷. Подібна модель, з одного боку, дозволяє Кремлю уникати надмірної концентрації влади в одній структурі, а з іншого – створює сприятливі умови для міжвідомчих конфліктів та маніпуляцій інформацією.

Внутрішня конкуренція між спецслужбами безпосередньо впливає і на процес ухвалення політичних рішень. У прагненні отримати прихильність керівництва окремі структури можуть подавати інформацію у спосіб, який відповідає очікуванням політичного центру. Ділан та Гроссфельд зазначають, що в сучасній російській системі сформувалася «нездатність говорити правду владі»⁸, а критична оцінка ситуації часто не заохочується. На думку дослідників, це призводить до формування системи, у якій розвідувальні дані адаптуються до політичних установок керівництва, а не навпаки. Подібна тенденція стала особливо помітною під час підготовки Росії до повномасштабного вторгнення в Україну у 2022 році, коли значна частина аналітичної інформації виявилася відірваною від реальної ситуації.

Таким чином, сучасні російські спецслужби слід розглядати не лише як сукупність окремих державних інституцій, а як систему, глибоко пов'язану з радянською політичною та організаційною спадщиною. Інституційна пам'ять КДБ продовжує впливати на принципи функціонування російської системи безпеки, визначаючи її кадрову культуру, управлінські практики та уявлення про характер міжнародного середовища. Саме тому аналіз історичних витоків радянських спецслужб та механізмів інституційної спадковості є необхідною умовою для розуміння логіки діяльності сучасних російських безпекових

⁷ Riehle K. Russian Intelligence. A Case-based Study of Russian Services and Missions Past and Present. P.75.

⁸ Dylan H., Grossfeld E. Unveiling Russian intelligence failures in the Ukraine conflict: a strategic culture perspective. P. 929.

структур, їхньої ролі у внутрішній політиці Росії та використання розвідувальних інструментів у зовнішньополітичній діяльності держави.

Поняття інституційної пам'яті є одним із ключових у сучасних дослідженнях державних інститутів, організаційної теорії та політичної науки. У широкому розумінні воно охоплює накопичений організаційний досвід, систему професійних норм, управлінських практик, цінностей та моделей поведінки, які зберігаються всередині інституції та передаються між поколіннями співробітників. Саме завдяки інституційній пам'яті організація здатна забезпечувати безперервність власної діяльності навіть у періоди реформ або політичних трансформацій. Особливо важливу роль цей феномен відіграє у діяльності державних органів безпеки та розвідувальних структур, де професійний досвід накопичується протягом десятиліть і часто має закритий характер.

У дослідженнях спецслужб інституційна пам'ять розглядається не лише як сукупність формальних правил або процедур, але і як система професійних уявлень про державу, загрози та механізми забезпечення безпеки. Як зазначає Пітер Гілл, «Мета служб безпеки полягає в контролі над інформацією. Точніше кажучи, служби безпеки збирають, аналізують, поширюють та захищають інформацію з метою захисту держави, що дозволяє державі здійснювати владу»⁹. Таким чином, діяльність спецслужб із самого початку пов'язана не лише із захистом держави, але й із забезпеченням політичного контролю та підтриманням існуючої системи влади. У результаті накопичений інституційний досвід формує специфічну організаційну культуру, яка визначає характер функціонування безпекових структур.

Особливістю інституційної пам'яті силових органів є її тісний зв'язок із політичною системою держави. У випадку радянських та російських спецслужб ця залежність була особливо вираженою. Кевін Ріле підкреслює, що «одна з визначальних подібностей між дорадянським порядком державної

⁹ Gill P. Policing Politics: Security Intelligence and the Liberal Democratic State. London : Frank Cass, 1994. P. 55.

безпеки та його нащадком радянської епохи полягала в тому, що обидва існували спеціально для того, щоб захистити правлячу еліту та її ідеологічний курс»¹⁰. Подібна модель формувала специфічне розуміння ролі спецслужб як інструмента підтримки політичної стабільності та захисту державної системи від внутрішніх і зовнішніх загроз.

Важливим елементом інституційної пам'яті є організаційна культура, яка визначає систему професійних цінностей і уявлень співробітників інституції. Для розвідувальних служб характерним є формування особливого професійного світогляду, що зберігається навіть після зміни політичного режиму. У радянському випадку це проявлялося у підпорядкуванні спецслужб партійному керівництву та сприйнятті безпеки як інструмента захисту державної ідеології. У посібнику КДБ прямо зазначалося, що діяльність органів державної безпеки цілком і повністю служить політиці Комуністичної партії. Саме такі підходи формували основу професійної культури радянських органів безпеки та визначали характер їхньої діяльності.

Дослідники також наголошують, що інституційна пам'ять безпосередньо впливає на механізми ухвалення рішень у межах державних інституцій. Накопичений досвід попередніх криз, операцій та конфліктів формує певні моделі оцінки загроз і визначає способи реагування на них. У результаті організації схильні відтворювати підходи, які в минулому вважалися ефективними. Для спецслужб це має особливе значення, оскільки їхня діяльність значною мірою базується на попередньому аналітичному та оперативному досвіді. Саме тому навіть після зміни політичних умов розвідувальні структури часто зберігають сталі підходи до оцінки міжнародного середовища та потенційних противників.

Одним із ключових механізмів збереження інституційної пам'яті є кадрова спадковість. У силових структурах професійний досвід значною мірою передається через систему внутрішньої підготовки кадрів, наставництва

¹⁰ Riehle K. Russian Intelligence. A Case-based Study of Russian Services and Missions Past and Present. P. 22.

та професійної соціалізації. «Олег Гордієвський та Олег Калугін, зазначили, що КДБ використовував матеріали Охрани для навчання своїх офіцерів у 1950–х і 1960–х роках», – пише Кевін Ріле у своєму дослідженні¹¹. Це свідчить про те, що навіть радянська система державної безпеки активно використовувала досвід попередніх російських спецслужб, забезпечуючи спадковість професійних традицій між різними історичними етапами.

Важливим елементом інституційної пам'яті є також збереження організаційних методів і практик. Навіть після структурних реформ спецслужби нерідко продовжують використовувати попередні моделі діяльності. Як підкреслює Ріле, «незважаючи на зміни в організаційному статусі та назві, методи, що використовувалися радянською розвідкою та службами державної безпеки, та їх підпорядкування Комуністичній партії залишалися незмінними»¹². Подібна інституційна інерція є характерною рисою багатьох силових структур, оскільки накопичений професійний досвід розглядається як стратегічний ресурс організації.

Окрему роль у формуванні інституційної пам'яті відіграють уявлення про зовнішні загрози та міжнародне середовище. У радянській та пострадянській системі безпеки вони значною мірою базувалися на ідеї постійної конфронтації із зовнішнім світом. Мартін Краг зазначає, що «ці наративи стверджують, що світовий порядок, очолюваний США, слід не лише сприймати зі скептицизмом, але й зображувати Росію жертвою західної зарозумілості та ворожості НАТО»¹³. Такі уявлення поступово закріплюються у професійній культурі спецслужб і впливають на спосіб інтерпретації міжнародних процесів.

Дослідники підкреслюють, що інституційна пам'ять може проявлятися також у збереженні міжвідомчих моделей взаємодії та суперництва. Для радянської і російської системи безпеки характерною була конкуренція між

¹¹ Riehle K. Russian Intelligence. A Case-based Study of Russian Services and Missions Past and Present. P. 23.

¹² Ibid. P. 51.

¹³ Kragh M., Andermo E., Makashova L. Conspiracy theories in Russian security thinking. Journal of Strategic Studies. 2022. 45(3).

окремими розвідувальними структурами. Історія російської військової розвідки сповнена бюрократичних конфліктів, а радянська епоха була свідком частих протистоянь між військовою та цивільною розвідкою. У результаті інституційна пам'ять включає не лише професійні традиції, але й усталені моделі міжвідомчих відносин.

Особливе значення для збереження інституційної пам'яті має процес політичних трансформацій. Навіть після формального розпуску певних структур їхній кадровий склад та організаційні практики можуть зберігатися у нових інституціях. Як зазначалося в дослідженнях пострадянських реформ, «усі радянські спецслужби, за винятком КДБ інших республік, перейшли у відання Росії. Цей перехід відбувся практично безболісно»¹⁴. Це свідчить про високий рівень спадковості між радянською та пострадянською системами безпеки.

Водночас інституційна пам'ять не є статичним явищем. Вона постійно адаптується до нових політичних та міжнародних умов, зберігаючи при цьому базові професійні уявлення та організаційні принципи. Марк Галеотті підкреслює, що «розвідувальна та безпекова спільноти стратегічно об'єднані та тактично розділені», а також «поділяють широке розуміння світу та того, як він влаштований – і його нібито ворожого ставлення до Росії»¹⁵. Це демонструє, що навіть сучасні російські спецслужби продовжують функціонувати в межах стратегічних уявлень, сформованих ще в радянський період.

Таким чином, концепція інституційної пам'яті дозволяє пояснити механізми спадковості у діяльності державних інститутів, насамперед у сфері безпеки та розвідки. Вона дає можливість простежити, яким чином професійні традиції, організаційна культура та стратегічні уявлення передаються між поколіннями співробітників і продовжують впливати на функціонування

¹⁴ Ebon M. KGB: Death and Rebirth. Westport, CT : Praeger, 1994. P. 97.

¹⁵ Galeotti M. The Intelligence and Security and Strategic Decision-Making. *George C. Marshall European Center for Security Studies*. May 2019. Number 030. URL: <https://www.marshallcenter.org/en/publications/security-insights/intelligence-and-security-services-and-strategic-decision-making-0> (last accessed: 16.04.2026).

сучасних інституцій. У випадку російських спецслужб саме інституційна пам'ять є одним із ключових факторів, що забезпечують спадковість між радянською системою державної безпеки та сучасною російською моделлю безпекового управління.

1.2. КДБ як інституційна модель радянської системи державної безпеки

Комітет державної безпеки СРСР був центральною інституцією радянської системи безпеки та виконував широкий спектр функцій, пов'язаних із захистом політичного режиму, забезпеченням внутрішньої стабільності та здійсненням зовнішньої розвідувальної діяльності. Після створення у 1954 році КДБ став правонаступником попередніх радянських органів безпеки та швидко перетворився на один із головних інструментів державної влади. У дослідженнях зазначається: «У березні 1954 року Міністерство Державної Безпеки (надалі – МДБ) було відокремлено від Міністерства Внутрішніх Справ (надалі МВС) і перейменовано на КДБ (Комітет державної безпеки). Загалом, після усунення Берії в КДБ не відбулося значних кадрових змін. Хоча здавалося, що в радянському суспільстві відбулася значна лібералізація і що влада нового КДБ суттєво ослабла, це ослаблення влади було здебільшого лише видимістю»¹⁶. Це свідчить про те, що навіть після реформ радянська система безпеки зберігала високий рівень інституційної спадковості.

КДБ був не лише органом розвідки та контррозвідки, але й важливим елементом політичного механізму СРСР. Його діяльність була безпосередньо пов'язана із захистом радянської держави та підтриманням контролю над суспільством. У працях із історії спецслужб наголошується, що мета служб розвідки – контроль над інформацією. Саме контроль над інформацією та

¹⁶ Dziak J. Chekisty: A History of the KGB. Lexington, MA : Lexington Books, 1988. P. 140.

суспільними процесами був одним із ключових принципів діяльності радянських органів безпеки.

Особливістю радянської системи було також те, що діяльність органів безпеки поширювалася практично на всі сфери суспільного життя. КДБ виконував функції політичного контролю, боротьби з інакодумством, захисту державної таємниці, а також забезпечення безпеки стратегічних галузей економіки. У дослідженнях Джона Дзяка зазначається: «Зацикленість на ворогах та загрозах державній безпеці вимагає значного внутрішнього залучення державних ресурсів та створення служби державної безпеки, яка проникає та пронизує всі суспільні інститути, включаючи збройні сили»¹⁷. Подібний рівень проникнення органів безпеки у державну та суспільну систему став однією з характерних рис радянської моделі державного управління.

Організаційна структура КДБ відзначалася високим рівнем централізації та багатофункціональністю. До її складу входили підрозділи зовнішньої розвідки, контррозвідки, військової контррозвідки, урядового зв'язку, охорони державного керівництва та боротьби з політичним інакодумством. У результаті КДБ отримав можливість контролювати широкий спектр політичних, військових та соціальних процесів. У дослідженнях підкреслюється, що: «Така професіоналізація КДБ призвела до того, що він отримав більший вплив у деяких сферах, які традиційно перебували у віданні партії, таких як ідеологія, державне управління та економіка»¹⁸. Це означало поступове посилення політичного впливу органів безпеки навіть у межах самої радянської системи.

Деякі дослідники вважають, що вплив КДБ у пізній радянський період був настільки значним, що органи безпеки фактично почали конкурувати з партійним керівництвом. Однак інші експерти вважають, що КДБ фактично

¹⁷ Dziak J. Reflections on the Counterintelligence State. *Name of Intelligence: Essays in Honor of Walter Pforzheimer* / ed. Hayden B. Peeke and Samuel Halpern. Washington, DC : NIBC Press, 1994. P. 265.

¹⁸ Victor J. Yasmann. The KGB and the Soviet Collapse. *American Foreign Policy Council Occasional Paper*. 1999. № 1. P. 8–9.

затмарило владу партії. Подібні оцінки свідчать про зростання політичної ваги спецслужб у структурі радянської держави.

Важливим аспектом функціонування КДБ була боротьба з політичним інакодумством. Особливу роль у цьому процесі відіграло П'яте управління КДБ, створене за ініціативи Юрія Андропова для боротьби з «ідеологічною підривною діяльністю» цих дисидентів. У результаті органи державної безпеки отримали додаткові механізми контролю над суспільством та політичними процесами.

Радянська система безпеки виходила з уявлення про постійну загрозу з боку зовнішніх і внутрішніх противників. Це формувало специфічне стратегічне бачення міжнародної політики та ролі спецслужб у державі. У дослідженнях зазначається: «Незважаючи на те, що радянська влада є беззаперечною, чудово розумілося, що якщо дозволити політичному інакомисленню процвітати, це може призвести до внутрішньої нестабільності»¹⁹. Саме тому діяльність КДБ була спрямована не лише на боротьбу із зовнішніми противниками, але й на підтримання політичної стабільності всередині країни.

Особливе місце у діяльності КДБ посідала зовнішня розвідка та проведення так званих «активних заходів». Радянські спецслужби широко використовували дезінформацію, приховані операції та політичний вплив для досягнення зовнішньополітичних цілей СРСР. У праці Кевін Ріле зазначається: «Радянські служби широко використовували дезінформацію для підтримки цілей радянської зовнішньої політики та маніпулювання сприйняттям іноземних держав»²⁰. Водночас підкреслюється, що кінцевою метою активних заходів було створення сприятливих умов для реалізації радянської зовнішньої політики.

Значна увага приділялася і контррозвідувальній діяльності. Органи безпеки контролювали стратегічні галузі економіки, захист державної

¹⁹ Skak M. Russian Strategic Culture: the role of today's chekisty. *Contemporary Politics*. 2016. Vol. 22. № 3. P. 331.

²⁰ Riehle K. Russian Intelligence. A Case-based Study of Russian Services and Missions Past and Present. P. 26.

таємниці та боротьбу з іноземними спецслужбами. У документах зазначалося: «КДБ, нарівні з прокуратурою та МВС, також було надано повноваження розслідувати такі економічні злочини як розкрадання державного майна шляхом привласнення та зловживання службовим становищем»²¹. Таким чином, функції КДБ виходили далеко за межі класичної розвідувальної діяльності.

Важливою рисою КДБ була також його здатність адаптуватися до змін політичного середовища без втрати базових принципів діяльності. Інституційна спадковість стала одним із ключових факторів подальшого розвитку російських спецслужб після розпаду СРСР.

Після ліквідації КДБ у 1991 році на його основі були створені нові структури безпеки Російської Федерації. Проте значна частина кадрового складу та організаційної культури була збережена. У дослідженнях пострадянської трансформації спецслужб зазначається: «Офіційне розформування радянського КДБ та подальший розпад СРСР лише офіційно закріпили верховенство ФСБ»²². Це свідчить про високий рівень інституційної безперервності між радянською та пострадянською системами безпеки.

Таким чином, КДБ був не лише центральним органом радянської системи державної безпеки, але й важливою інституційною моделлю, що визначила подальший розвиток російських спецслужб.

1.3. Механізми інституційної спадковості у сучасних російських спецслужбах

Розпад Радянського Союзу у 1991 році став одним із ключових переломних моментів у розвитку системи державної безпеки на пострадянському просторі. Формальна ліквідація Комітету державної безпеки

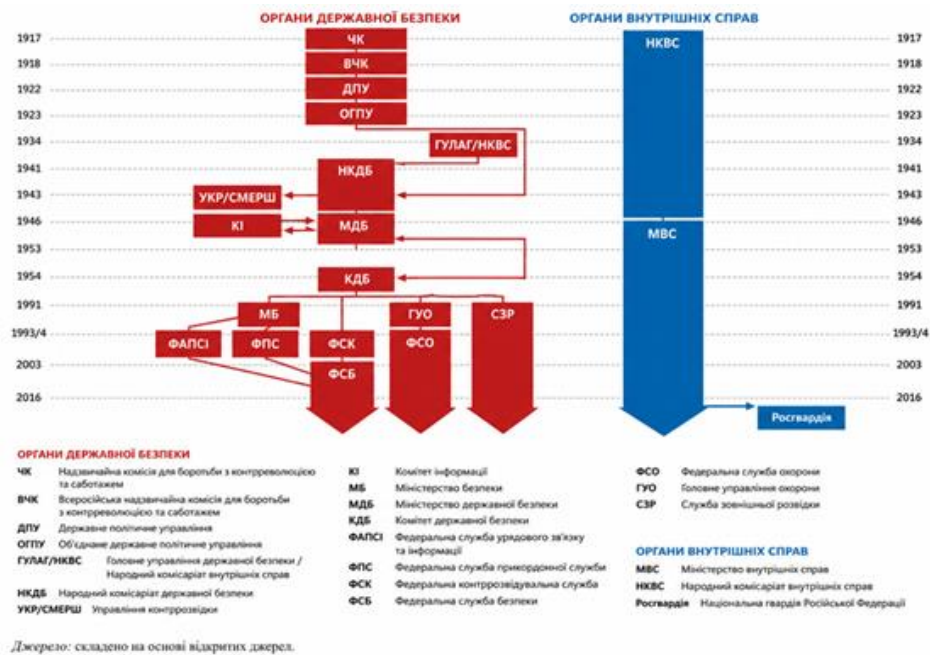
²¹ Library of Congress, Federal Research Division, Soviet Union – A Country Study. Select «Chapter 19, Domestic Security and the Committee for State Security, Legal Prerogatives». 1999, April. 4.

²² Ebon M. KGB: Death and Rebirth. P. 97

СРСР означала завершення існування однієї з найвпливовіших спецслужб ХХ століття, однак це не призвело до повного демонтажу радянської системи безпеки. Більшість дослідників підкреслюють, що нові російські спецслужби значною мірою успадкували кадрову базу, професійні традиції та організаційні підходи КДБ. Як зазначає J. Michael Waller: «Поки КДБ розпаковували, його також рятували, подібно до того, як історичну будівлю на шляху прогресу ретельно розбирають для вивезення, переміщення та подальшої реконструкції»²³. На думку дослідника, російське керівництво не прагнуло остаточного демонтажу системи держбезпеки, а радше адаптувало її до нових політичних умов.

Історичні витоки сучасних російських спецслужб сягають ще перших років існування радянської держави. Після Жовтневої революції було створено Всеросійську надзвичайну комісію (надалі – ВНК), яка згодом трансформувалася в Дердавне Політичне Управління (ДПУ), Об'єднане державне політичне управління (ОДПУ), Народний комісаріат внутрішніх справ (надалі – НКВС), МДБ та КДБ. Попри численні реорганізації, базові принципи діяльності органів безпеки залишалися відносно стабільними. Радянська система безпеки тривалий час зберігала єдину інституційну логіку, засновану на поєднанні розвідувальних, контррозвідувальних та політичних функцій. Саме ця історична тяглість стала основою подальшої трансформації російських спецслужб після розпаду СРСР (див. таблицю нижче):

²³ Waller J. Russia: Death and Resurrection of the KGB. P. 344.

КДБ, створений у 1954 році, став кульмінацією розвитку радянської системи держбезпеки. Його структура охоплювала зовнішню розвідку, контррозвідку, військову контррозвідку, охорону державного керівництва, захист державної таємниці та боротьбу з політичним інакодумством. Дослідники підкреслюють, що саме комплексний характер діяльності КДБ забезпечив йому винятковий вплив у політичній системі СРСР. «Демократичне оновлення країни не змінило місця КДБ у політичній системі. Цей комітет здійснює всеохоплюючий контроль над суспільством і над міністерствами, він явно поставлений над державою, підпорядковуючись лише вузькій групі в апараті»²⁴.

Після провалу серпневого путчу 1991 року радянське керівництво офіційно ліквідувало КДБ, а його функції були розподілені між кількома новими структурами, зокрема СЗР, Федеральною службою контррозвідки та Федеральною службою охорони (див. таблицю нижче):

²⁴ Waller J. Russia: Death and Resurrection of the KGB. P. 339.

Таблиця 1. Пострадянські реорганізації цивільних розвідувальних і безпекових органів Росії

Директорат/управління КДБ	Функції	90	91	92	93	94	95	96	97	98	99	00	01	02	03	04	05	06
1-е Головне управління	Зовнішня розвідка	КДБ	СЗР															
2-е Головне управління	Контррозвідка	КДБ	МБ	ФСК	ФСБ													
3-е Головне управління	Військова контррозвідка	КДБ	МБ	ФСК	ФСБ													
4-е Управління	Контррозвідувальне забезпечення транспорту	КДБ	МБ	ФСК	ФСБ											МО РФ		
5-е Управління	Операції проти дисидентів	КДБ																ФСБ*
6-е Управління	Контррозвідувальне забезпечення економіки	КДБ	МБ	ФСК	ФСБ													
7-е Управління	Спостереження	КДБ	МБ	ФСК	ФСБ													
10-е Управління	Архів	КДБ	МБ	ФСК	ФСБ													
12-е Управління	Електронне спостереження	КДБ	МБ	ФСК	ФСБ													
Управління «ОП»	Борьба з організованою злочинністю	КДБ	МБ	ФСК	ФСБ													
Управління «СЧ»	Спеціальні підрозділи КДБ	КДБ	МБ	ФСК	ФСБ													
Головне управління прикордонних військ	Охорона державного кордону	КДБ	МБ	ФПС														ФСБ
8-е Управління	Криптографічний захист	КДБ	МБ	ФСК	ФАПСІ													ФСБ*
16-е Управління	Радіотехнічна розвідка (SIGINT)	КДБ	МБ		ФАПСІ													ФСБ*
9-е Управління	Охорона керівництва держави	КДБ	ГУО					ФСО										
15-е Управління	Безпека державних об'єктів	КДБ	ГУО					ФСО										

Примітка: ФСБ* означає, що станом на 2005 рік ФСБ отримала деякі функції, подібні до функцій 5-го управління КДБ, зокрема розслідування антидержавних висловлювань; ФСБ* означає, що більша частина ФАПСІ була приєднана до ФСБ у 2003 році, тоді як окремі підрозділи також передані до СЗР та ФСО.

Скорочення

ФАПСІ – Федеральне агентство урядового зв'язку та інформації	ФСК – Федеральна служба контррозвідки	МО РФ – Міністерство оборони
ФПС – Федеральна прикордонна служба	ФСО – Федеральна служба охорони	СЗР – Служба зовнішньої розвідки
ФСБ – Федеральна служба безпеки	ГУО – Головне управління охорони	
	МБ – Міністерство безпеки	

Пострадянський розвиток російських розвідувальних і безпекових органів

Формально це означало демонтаж старої системи, однак на практиці більшість співробітників КДБ продовжили службу в нових інституціях. Викорінення чекістів ніколи не було пріоритетом у пострадянській Росії. Це забезпечило збереження кадрової безперервності та передачу професійного досвіду новому поколінню співробітників російських спецслужб.

Важливим елементом інституційної спадковості стало формування Федеральної служби безпеки Російської Федерації. ФСБ, створена у 1995 році, фактично стала правонаступницею внутрішніх структур КДБ. Її функції охоплюють контррозвідку, боротьбу з тероризмом, забезпечення інформаційної безпеки та захист конституційного ладу. У сучасних дослідженнях підкреслюється, що ФСБ успадкувала не лише функції КДБ, але й його організаційну культуру. Кевін Ріле зазначає: «ФСБ успадкувала багато обов'язків від КДБ радянських часів, зокрема переслідування опозиціонерів та зрадників за кордоном»²⁵.

Особливе місце у системі російських спецслужб займає військова розвідка – ГРУ. На відміну від ФСБ та СЗР, ГРУ формально не входило до структури КДБ навіть у радянський період. Проте після розпаду СРСР воно

²⁵ Riehle K. The Ukraine war and the shift in Russian intelligence priorities. *Intelligence and National Security*. 2024. 39:3. P. 462.

також зберегло значну частину радянських підходів до розвідувальної діяльності. У дослідженні Костянтина Преображенського підкреслюється: «Існує також функція, яку виконує виключно ГРУ. Це бойова розвідка, якою не керували КДБ та його наступники, СЗР та ФСБ»²⁶. Дослідник наголошує, що саме ГРУ відіграє ключову роль у проведенні спеціальних операцій та забезпеченні військово–стратегічної розвідки.

Кадрова безперервність стала одним із головних механізмів інституційної спадковості між КДБ та сучасними російськими спецслужбами. Після розпаду СРСР значна частина співробітників радянських органів держбезпеки продовжила роботу у нових структурах. Це сприяло не лише передачі професійного досвіду, але й збереженню корпоративної культури та специфічного бачення ролі спецслужб у державі. У сучасних дослідженнях російської політичної системи така група часто позначається поняттям «силовики». Вони сформували впливову політичну й адміністративну мережу, яка суттєво впливає на функціонування державної влади.

Особливе значення у процесі формування сучасної російської еліти мав прихід до влади Володимира Путіна – колишнього співробітника КДБ. Саме за його правління роль вихідців зі спецслужб у державному апараті різко зросла. У дослідженні *Glorified Images of Soviet State Security and Intelligence Services* зазначається: «Однак зміни у внутрішній та зовнішній політиці Росії, що почалися невдовзі після приходу до влади Путіна, стимулювали набагато сприятливіше зображення радянських органів державної безпеки»²⁷. Таким чином, у сучасній Росії відбулося не лише відновлення впливу спецслужб, але й певна символічна реабілітація радянської чекістської традиції.

Важливим аспектом інституційної спадковості стало збереження специфічної інституційної культури. Вона включає уявлення про особливу

²⁶ Preobrazhensky K. GRU: Obscure Part of Russian Intelligence. *Journal of Defence Management*. 2012. Vol. 2. Issue 2. 3 p. URL: <https://www.longdom.org/open-access-pdfs/gru-obs-cure-part-of-russian-intelligence-2167-0374.1000105.pdf> (last accessed: 23.04.2026).

²⁷ Kovacevic F. Glorified Images of Soviet State Security and Intelligence Services. A Survey of Books Published in Putin's Russia. *Journal of Cold War Studies*. 2024. Vol. 26. Issue 4. P. 142. URL: <https://direct.mit.edu/jcws/article/26/4/135/128309/Glorified-Images-of-Soviet-State-Security-and> (last accessed: 23.04.2026).

роль спецслужб у захисті держави, високий рівень централізації управління та пріоритет державних інтересів над індивідуальними правами. По суті, система державної безпеки в Росії більше не є централізованою, монолітною силою КДБ СРСР, але вона зберегла бюрократичну ідеологію, яка шанує більшовицьку таємну поліцію ВНК як свого прямого предка. Це свідчить про збереження історичної ідентичності російських спецслужб навіть після формальної трансформації державної системи.

У ХХІ столітті російські спецслужби значно розширили спектр своїх інструментів впливу. Окрім традиційної розвідки та контррозвідки, важливе місце посіли інформаційні операції, кіберрозвідка та гібридні методи ведення конфлікту. Юрій Канавець зазначає: «У ХХІ столітті Російська Федерація зробила гібридну війну своєю головною зброєю впливу на світовий порядок»²⁸. Дослідник підкреслює, що сучасні російські спецслужби поєднують інформаційні кампанії, кібератаки, політичний вплив та диверсійні методи в єдину систему стратегічного впливу.

Особливого значення такі методи набули у контексті російсько–української війни. Російські спецслужби активно використовують агентурні мережі, інформаційні операції та кіберінструменти для досягнення політичних і військових цілей. Діяльність спецслужб у рамках гібридної війни проти України має системний характер: від деструктивного впливу на інформаційний простір до безпосередньої участі у військових операціях. Це свідчить про те, що сучасні російські спецслужби значною мірою інтегровані у реалізацію зовнішньополітичної стратегії держави.

Водночас сучасна діяльність російських спецслужб тісно пов'язана з ідеологічною концепцією «русского мира». У дослідженні Юрія Канавця наголошується: «Спеціальні служби Російської Федерації, насамперед ФСБ, ГРУ та СЗР, активно інтегровані в механізм реалізації цієї ідеології»²⁹. Це

²⁸ Kanavets Y. The Direction of the Activities of the Special Services of the Russian Federation as an Instrument of the State Policy of Aggression. *Social Development: Economic and Legal Issues*. 2025. № 10. P. 5. <https://doi.org/10.70651/3083-6018/2025.10.06>

²⁹ Ibid. P. 8.

означає, що спецслужби виконують не лише розвідувальні чи контррозвідувальні функції, але й беруть участь у формуванні політичних та інформаційних наративів.

Суттєву роль у сучасній діяльності російських спецслужб відіграє і кіберрозвідка. Розвиток цифрових технологій дозволив інтегрувати кібероперації у систему стратегічного впливу. Після початку повномасштабного вторгнення в Україну російська розвідка зосередилася переважно на оперативнотактичних завданнях, включаючи збір інформації про українські війська, логістику та військову інфраструктуру. Одночасно значну увагу приділяли інформаційному впливу та підтриманню міжнародного іміджу Росії.

Важливою особливістю сучасної російської системи безпеки є взаємодія між різними спецслужбами. Попри формальний розподіл функцій між ФСБ, СЗР та ГРУ, їхня діяльність часто перетинається у межах реалізації державної політики (див. таблицю нижче):

Структура російського розвідувального співтовариства

Основні організації, що входять до складу російського розвідувального співтовариства, їхня належність та ключові функції

Джерело: складено на основі відкритих джерел.

Між окремими спецслужбами зберігається внутрішня конкуренція, однак водночас вони інтегровані у спільну систему забезпечення політичних інтересів держави. Таким чином, інституційна спадковість між радянською системою державної безпеки та сучасними російськими спецслужбами проявляється у кількох взаємопов'язаних вимірах. Йдеться не лише про кадрову безперервність чи збереження організаційних структур, але й про спадковість інституційної культури, професійних практик та стратегічного мислення. Сучасні російські спецслужби поєднують радянські традиції з новими формами інформаційного, кібернетичного та політичного впливу, що забезпечує їм важливе місце у системі державної влади Російської Федерації.

Висновки до Розділу 1

Проведений у межах першого розділу аналіз показує, що інституційна пам'ять є важливим елементом функціонування державних інституцій, особливо органів безпеки та розвідки. Вона охоплює накопичені знання, професійні традиції, норми та практики, які передаються між поколіннями співробітників і впливають на діяльність інституції у довгостроковій перспективі. Інституційна пам'ять зберігається через організаційні структури, кадрову спадковість, систему підготовки кадрів та внутрішню корпоративну культуру.

Аналіз теоретичних підходів засвідчує, що інституційна пам'ять включає як формальні елементи – структуру управління, нормативну базу та процедури, так і неформальні – професійні традиції, стиль ухвалення рішень та систему цінностей. Завдяки цьому вона може зберігатися навіть після значних політичних або адміністративних змін.

Особливо помітною роль інституційної пам'яті є у діяльності спецслужб, де важливе значення мають професійна замкненість, внутрішня підготовка кадрів і передача оперативного досвіду між поколіннями

співробітників. Це сприяє збереженню інституційної спадковості навіть у періоди глибоких політичних трансформацій.

У цьому контексті важливим є досвід КДБ СРСР, який був однією з ключових інституцій радянської держави та поєднував функції розвідки, контррозвідки й політичного контролю. У структурі КДБ сформувалися стійкі професійні традиції: централізація управління, жорстка ієрархія, високий рівень дисципліни та значна роль аналітичної роботи. Ці елементи стали складовою інституційної пам'яті радянських спецслужб.

Після розпаду СРСР формальна ліквідація КДБ не означала повного розриву з попередньою системою. Значна частина кадрового складу, організаційних структур і професійних практик була збережена у нових органах безпеки Російської Федерації. Кадрова спадковість стала одним із головних механізмів передачі інституційної пам'яті, що дозволило адаптувати радянські методи роботи до нових політичних і технологічних умов.

Сучасні російські спецслужби значною мірою зберегли традиційні підходи до використання розвідувальних інструментів, зокрема агентурної діяльності, інформаційних операцій та кіберрозвідки. Це свідчить про наявність суттєвої інституційної спадковості між КДБ та сучасними російськими розвідувальними структурами.

Водночас така спадковість має як позитивні, так і негативні наслідки. З одного боку, вона забезпечує стабільність функціонування та високий рівень професійної підготовки. З іншого – надмірна орієнтація на історичні моделі може обмежувати здатність спецслужб адаптуватися до сучасних викликів.

Отже, дослідження інституційної пам'яті дозволяє краще зрозуміти особливості функціонування сучасної російської системи безпеки. У наступному розділі буде розглянуто процес формування російських спецслужб після 1991 року та особливості їх еволюції у період правління Володимира Путіна.

РОЗДІЛ 2

СТРУКТУРНА ТРАНСФОРМАЦІЯ ТА ВНУТРІШНЯ ДИНАМІКА РОСІЙСЬКИХ СПЕЦСЛУЖБ ПІСЛЯ 1991 РОКУ

2.1. Формування нової системи спецслужб Російської Федерації

Початок 1990–х років став періодом глибоких політичних і інституційних змін на пострадянському просторі, які суттєво вплинули на систему державної безпеки та розвідувальні органи. Трансформація радянської системи безпеки була значно складнішою, ніж проста ліквідація старої структури та створення нових установ (див. Додаток 1).

Насправді відбувався тривалий процес інституційної перебудови, що поєднував структурні реформи, політичну адаптацію та поступове формування нової системи органів безпеки Російської Федерації. Як зазначає J. Michael Waller: «Сльцин та його команда хотіли використовувати апарат КДБ не лише як легітимні сили розвідки, контррозвідки, безпеки та прикордонної охорони нової Російської Федерації, але й як пострадянський інструмент політичної влади»³⁰. Такий підхід свідчить про те, що російське керівництво не прагнуло повного демонтажу радянської системи безпеки, а радше намагалося адаптувати її до нових політичних умов.

У перші роки після розпаду СРСР російське керівництво зіткнулося з необхідністю створення нової моделі функціонування органів безпеки, яка відповідала б умовам пострадянської державності. Радянська система була тісно пов'язана з політичною структурою СРСР і виконувала широкий спектр функцій, що виходили далеко за межі класичної розвідувальної діяльності. У нових умовах необхідно було визначити роль спецслужб у державній системі, розмежувати їхні повноваження та створити інституційну структуру, здатну

³⁰ Waller J. Russia: Death and Resurrection of the KGB. P. 344.

функціонувати у межах нової політичної реальності. Значна частина кадрового складу, професійних практик та інституційної культури КДБ продовжила існувати у нових структурах державної безпеки.

Упродовж 1990–х років російська система спецслужб пережила кілька хвиль реформування. Ці зміни стосувалися як організаційної структури інституцій безпеки, так і їхніх функцій та сфери відповідальності. У результаті на базі колишніх підрозділів КДБ було створено низку нових організацій, серед яких ключову роль відіграли ФСБ, СЗР та інші спеціалізовані структури. Формально це мало забезпечити розподіл повноважень між різними органами та зменшити ризик надмірної концентрації влади. З розширенням повноважень у ФСБ з'явилися випадки війни за сферу повноважень. Нові наглядові органи – це не єдина причина для напруженості між ГРУ та ФСБ³¹.

На відміну від радянської моделі, у якій значна частина функцій безпеки була зосереджена в одному органі, нова система передбачала розподіл повноважень між кількома інституціями. Такий підхід був частково зумовлений прагненням уникнути надмірної концентрації влади у руках однієї структури. Проте розмежування функцій не усунуло проблему внутрішньої конкуренції між різними спецслужбами. Особливо це стосувалося взаємовідносин між ФСБ, СЗР та ГРУ. У дослідженні Костянтина Преображенського підкреслюється, що навіть після розпаду СРСР між цими структурами зберігалися складні відносини взаємного контролю та недовіри. Автор зазначає: «Офіцери ГРУ бояться, що за ними стежать спадкоємці КДБ, а самі ці «спадкоємці» бояться, що за ними стежать їхні колеги з ГРУ»³². Це свідчить про те, що внутрішня конкуренція залишилася важливою характеристикою російського розвідувального співтовариства.

Важливою особливістю розвитку російських спецслужб після 1991 року стала тісна взаємодія інституційних реформ із політичними процесами, що

³¹ Bukkvoll T., Ostensen A. The Emergence of Russian Private Military Companies: A New Tool for Clandestine Warfare. *Special Operations Journal*. 6 (1). P. 9.

³² Preobrazhensky K. GRU: Obscure Part of Russian Intelligence. 3 p.

відбувалися у державі. У 1990–х роках російська політична система перебувала у стані глибокої трансформації, що безпосередньо впливало на функціонування органів безпеки. Спецслужби не лише адаптувалися до нових умов, але й поступово ставали важливими учасниками політичних процесів. У результаті їхня роль у системі державного управління почала поступово зростати. Це демонструє, що вже у 1990–х роках спецслужби стали важливим інструментом політичної стабілізації російської влади.

Особливо помітні зміни у функціонуванні російських спецслужб відбулися на початку 2000–х років, коли до влади прийшов Володимир Путін. Період його правління характеризується поступовою консолідацією системи державної безпеки та зміцненням ролі силових структур у політичному житті країни. Саме у цей період відбулося посилення позитивного образу радянських органів безпеки у російському суспільстві. Подібна тенденція сприяла формуванню нової політичної культури, у межах якої спецслужби почали розглядатися як один із головних гарантів стабільності та державної могутності.

Разом із тим розвиток сучасної російської системи спецслужб характеризується складною внутрішньою динамікою. Існування кількох потужних інституцій безпеки, кожна з яких має власну сферу відповідальності та інституційні інтереси, створює умови для формування складної системи взаємодії між ними. У деяких випадках ця взаємодія набуває форми співпраці, а в інших – конкуренції за ресурси та політичний вплив. Водночас сучасна російська модель безпеки дедалі більше інтегрується у ширшу систему державної політики. Юрій Канавець підкреслює, що: «Сучасна російська модель зовнішньополітичного впливу базується, перш за все, на роботі її спецслужб – структур. Вони поєднують функції армії, дипломатії та пропаганди»³³. Таким чином, сучасні російські спецслужби виконують не

³³ Kanavets Y. The Direction of the Activities of the Special Services of the Russian Federation as an Instrument of the State Policy of Aggression. P. 5.

лише класичні розвідувальні функції, але й активно залучаються до реалізації політичних та інформаційних стратегій держави.

Важливим напрямом еволюції російських спецслужб стало також розширення їхньої ролі у сфері гібридних операцій та інформаційного впливу. У XXI столітті розвідувальні структури Росії дедалі активніше використовують кібероперації, дезінформаційні кампанії та інструменти непрямого політичного впливу. Гібридна війна стала «інструментом нового покоління», що поєднує логіку військової стратегії з методами маніпуляції свідомістю. Це свідчить про суттєве розширення функціонального спектра діяльності сучасних російських спецслужб у порівнянні з попередніми історичними періодами.

Дослідження структурної трансформації російських спецслужб після 1991 року має важливе значення для розуміння сучасної системи безпеки Російської Федерації. Аналіз процесу формування нових інституцій, їхньої еволюції та взаємодії між ними дозволяє краще зрозуміти механізми функціонування російського розвідувального співтовариства, а також визначити фактори, які впливають на ефективність його діяльності.

Після серпневих подій 1991 року радянське керівництво ухвалило рішення про ліквідацію КДБ СРСР як централізованої структури державної безпеки. Причиною цього стало, зокрема, те, що частина керівництва КДБ брала участь у спробі державного перевороту, відомого як серпневий путч. Ці події суттєво підірвали довіру до органів державної безпеки і спричинили необхідність їхньої глибокої інституційної реорганізації. У результаті вже наприкінці 1991 року розпочався процес демонтажу єдиної радянської системи спецслужб. Оцінюючи ситуацію того періоду, J. Michael Waller підкреслює: «Провал путчу налаштував громадську думку проти КДБ. Вперше у своїй історії чекісти опинилися в справжній оборонній позиції: дезорганізовані, без лідера, практично без друзів та сповнені страху»³⁴. У

³⁴ Waller J. Russia: Death and Resurrection of the KGB. P. 340.

таких умовах нове російське керівництво було змушене шукати нову модель функціонування системи державної безпеки.

На початковому етапі реформування було здійснено поділ функцій, які раніше виконувалися КДБ. Це означало відмову від моделі, у межах якої одна інституція поєднувала функції зовнішньої розвідки, контррозвідки, внутрішньої безпеки, охорони державного керівництва та криптографічного захисту інформації. Натомість нова система передбачала створення кількох окремих органів, кожен із яких мав виконувати спеціалізовані завдання у сфері національної безпеки. Водночас значна частина функціональних та кадрових елементів радянської системи продовжувала існувати у нових структурах.

Одним з небагатьох підрозділів КДБ, запланованих на повний розпуск, було П'яте головне управління, фактичний апарат політичної поліції, який керував таємними інформаторами, політичними досьє та механізмом полювання на дисидентів. Значна частина решти КДБ мала законні функції безпеки, громадської безпеки та розвідки, необхідні для будь-якої демократичної держави. Саме тому трансформація спецслужб супроводжувалася не повною ліквідацією попереднього апарату, а його реорганізацією.

Одним із перших кроків у цьому напрямі стало створення СЗР Російської Федерації. Ця структура фактично успадкувала функції Першого головного управління КДБ, яке відповідало за ведення розвідувальної діяльності за межами країни. Як зазначає Кевін Ріле: «СЗР – це російська служба, відповідальна за збір та аналіз розвідувальних даних у колишніх радянських республіках та про них»³⁵.

Хоча СЗР формально стала окремою структурою, питання зовнішньої розвідувальної діяльності залишалися предметом конкуренції між різними спецслужбами. Ріле також підкреслює, що: «Пріоритет цієї місії зріс на початку 2000-х років, коли так звані «кольорові революції» повалили дружні

³⁵ Riehle K. The Ukraine war and the shift in Russian intelligence priorities. P. 459.

до Москви режими в Україні, Грузії та Киргизстані»³⁶. Це свідчить про те, що вже у перші роки існування нової російської держави спецслужби розглядалися як інструмент захисту геополітичних інтересів Росії на пострадянському просторі.

Паралельно з формуванням зовнішньої розвідки відбувався процес створення нових органів, відповідальних за внутрішню безпеку та контррозвідувальну діяльність. На початку 1990-х років ці функції виконувало Міністерство безпеки Російської Федерації, яке стало одним із правонаступників структур колишнього КДБ. Однак ця інституція проіснувала відносно недовго, оскільки вже у середині десятиліття було прийнято рішення про її реорганізацію. Причиною цього стали як організаційні труднощі, так і прагнення російського керівництва уникнути надмірної концентрації силових повноважень в одному органі.

Одночасно з цими процесами відбувалося формування інших спеціалізованих органів безпеки. Зокрема, було створено Федеральне агентство урядового зв'язку та інформації, яке отримало функції криптографічного захисту інформації та забезпечення урядового зв'язку. У радянський період ці завдання виконувалися відповідними підрозділами КДБ, однак у нових умовах було прийнято рішення виділити їх у окрему структуру. Це було пов'язано зі зростанням значення інформаційної безпеки та державних комунікацій у сучасних умовах розвитку технологій.

Крім того, окремою структурою стала Федеральна служба охорони, яка отримала завдання щодо забезпечення безпеки вищого керівництва держави та охорони стратегічних об'єктів³⁷. Таким чином, функції, які раніше були сконцентровані в одному органі, поступово розподілялися між кількома інституціями. Така модель певною мірою нагадувала структуру розвідувальних співтовариств західних держав, де різні органи

³⁶ Riehle K. The Ukraine war and the shift in Russian intelligence priorities. P. 459.

³⁷ Kovacevic F. FSB Literati: the first prize winners of the Russian federal security service literature award competition, 2006–2018. *Intelligence and National Security*. 2019. P. 648.

спеціалізуються на окремих напрямках діяльності. Водночас у російських умовах цей процес супроводжувався збереженням значного впливу колишніх кадрів КДБ.

Разом із тим процес формування нової системи спецслужб у Російській Федерації відбувався у складних політичних та економічних умовах. Початок 1990-х років характеризувався глибокою політичною нестабільністю та економічною кризою. У цих умовах реформа системи безпеки часто відбувалася непослідовно та супроводжувалася адміністративними експериментами. J. Michael Waller зазначає: «Не маючи власної політичної партії, Єльцин покладався на відновлені складові КДБ, щоб утримати себе та невелику групу олігархів навколо нього при владі»³⁸. Це демонструє, що вже у 1990-х роках спецслужби почали відігравати важливу роль у системі політичного управління державою.

Попри це, уже на початку 1990-х років почали формуватися основні контури майбутньої системи російських спецслужб. У цей період було закладено фундамент для створення окремих інституцій, які у подальшому стали ключовими елементами системи державної безпеки Російської Федерації. Серед них особливе місце посіли органи внутрішньої безпеки та контррозвідки, які згодом трансформувалися у Федеральну службу безпеки.

Дослідники також підкреслюють, що важливим фактором у процесі формування нової системи спецслужб стала кадрова спадковість. Як зазначає Філіп Ковачевич: «Протягом останніх років радянської епохи та першого десятиліття після розпаду СРСР – років правління Михайла Горбачова та Бориса Єльцина – чекісти перестали сприйматися як «видатні люди»»³⁹.

Отже, перший етап трансформації російських спецслужб після 1991 року характеризувався формуванням нової інституційної структури, яка виникла на основі поділу функцій колишнього КДБ. У цей період було створено низку нових організацій, що виконували спеціалізовані завдання у

³⁸ Waller J. Russia: Death and Resurrection of the KGB. P. 347.

³⁹ Kovacevic F. Glorified Images of Soviet State Security and Intelligence Services. P. 142.

сфері державної безпеки, зовнішньої розвідки, контррозвідки та захисту державної інформації. Хоча ці інституції формально були новими, значна частина їхніх кадрових, організаційних та професійних характеристик залишалася пов'язаною з радянською традицією діяльності органів безпеки.

У подальші роки процес інституційної трансформації продовжився, що призвело до створення більш стабільної структури російських спецслужб. Саме у середині 1990–х років відбулися ключові реформи, які визначили сучасну конфігурацію системи безпеки Російської Федерації. Наступним етапом трансформації російських спецслужб після ліквідації КДБ став період середини 1990–х років, коли відбулося формування більш стабільної інституційної структури органів державної безпеки Російської Федерації. Якщо на початку десятиліття реформи мали переважно експериментальний характер і супроводжувалися частими адміністративними змінами, то з середини 1990–х років російське керівництво почало поступово формувати відносно сталу систему органів безпеки.

Одним із ключових кроків у цьому процесі стала ліквідація Міністерства безпеки Російської Федерації та створення нової структури – Федеральної служби контррозвідки (надалі – ФСК)⁴⁰. Створення Федеральної служби контррозвідки стало спробою сформувати більш компактну та функціонально чітко визначену структуру, відповідальну насамперед за забезпечення внутрішньої безпеки держави. У новій інституції були зосереджені функції контррозвідки, боротьби з іноземними спецслужбами, а також протидії діяльності організованих злочинних угруповань.

Разом із тим діяльність ФСК від самого початку супроводжувалася складними політичними процесами. Середина 1990–х років стала періодом гострої політичної боротьби у Російській Федерації, що безпосередньо впливало на функціонування силових структур. Органи безпеки поступово перетворювалися не лише на інструмент забезпечення державної безпеки, але

⁴⁰ Федеральная служба контрразведки Российской Федерации. *Википедия*. URL: <https://lnk.ua/RaCIXh2ZO> (дата обращения: 16.04.2026).

й на важливий елемент політичної системи держави. У цих умовах питання контролю над спецслужбами набувало дедалі більшого значення.

Важливою подією у процесі інституційного реформування стала реорганізація Федеральної служби контррозвідки у Федеральну службу безпеки Російської Федерації. Ця реформа була здійснена у 1995 році і фактично завершила формування основного органу, відповідального за забезпечення внутрішньої безпеки держави. Нова структура отримала значно ширші повноваження, ніж її попередниця, що дозволило їй відігравати ключову роль у системі національної безпеки Росії.

ФСБ стала головним правонаступником багатьох функцій радянського КДБ у сфері внутрішньої безпеки та контррозвідки. До її компетенції увійшли питання боротьби з іноземними розвідувальними службами, протидії тероризму, забезпечення економічної безпеки та захисту державної таємниці. Кевін Ріле зазначає: «Діяльність російської розвідки за кордоном також включала переслідування російських опозиціонерів, що було місією ФСБ ще задовго до вторгнення в Україну»⁴¹. Це демонструє високий рівень спадковості між радянською та пострадянською системами безпеки.

У цей період остаточно сформувалася структура російського розвідувального співтовариства, до якого входили СЗР, ФСБ, військова розвідка Міністерства оборони, а також низка спеціалізованих органів. Особливу роль у цій системі продовжувало відігравати ГРУ. Як зазначає Костянтин Преображенський: «ГРУ зберегло за собою статус найзакритішої та найсекретнішої розвідувальної служби»⁴². Водночас між різними спецслужбами зберігалися елементи внутрішньої конкуренції та взаємного контролю.

Крім організаційних змін, важливим аспектом трансформації спецслужб у середині 1990-х років стало поступове формування нової правової бази їхньої діяльності. У цей період було прийнято низку нормативних актів, які

⁴¹ Riehle K. The Ukraine war and the shift in Russian intelligence priorities. P. 462.

⁴² Preobrazhensky K. GRU: Obscure Part of Russian Intelligence. 3 p.

визначали повноваження та функції органів безпеки. Водночас механізми демократичного контролю над спецслужбами залишалися відносно слабкими, що у подальшому створило умови для розширення їхнього впливу у політичній системі Російської Федерації.

Наприкінці 1990–х років процес формування нової системи російських спецслужб увійшов у завершальну фазу. До кінця 1990–х років у Російській Федерації сформувалася відносно стабільна структура органів безпеки, яка в основних рисах зберігається і в сучасний період. Саме в цей час відбулося остаточне визначення ролі ключових інституцій розвідувального співтовариства та їхнього місця у системі державного управління.

Однією з характерних особливостей цього етапу стало поступове посилення ролі Федеральної служби безпеки у системі органів державної влади. Після реорганізації Федеральної служби контррозвідки у ФСБ ця структура отримала значно ширші повноваження, що дозволило їй зайняти центральне місце у системі внутрішньої безпеки держави. Водночас інші елементи російського розвідувального співтовариства – зокрема СЗР та військова розвідка Міністерства оборони – продовжували виконувати власні спеціалізовані функції, пов'язані з отриманням інформації за межами країни та забезпеченням оборонної політики. Костянтин Преображенський зазначає: «Суперництво між ГРУ та розвідкою КДБ/СЗР, характерне для радянського періоду, зникло після того, як Росія отримала президента кадебіста, а офіцери КДБ та їхні поплічники обійняли керівні урядові посади, включаючи армію»⁴³. Це демонструє, що наприкінці 1990–х років відбувалося поступове зміцнення позицій вихідців із органів державної безпеки у владній системі Росії.

У науковій літературі зазначається, що до кінця 1990–х років у Російській Федерації фактично сформувалася система так званого «розвідувального співтовариства», до якої входили кілька основних інституцій із різними сферами відповідальності. Подібна модель нагадувала

⁴³ Preobrazhensky K. GRU: Obscure Part of Russian Intelligence. 3 p.

структуру розвідувальних систем багатьох західних держав, однак мала власні специфічні особливості, пов'язані з історичною спадковістю радянської системи органів безпеки. На це звертає увагу J. Michael Waller: «Наразі колишній КДБ повністю інституціоналізований у всьому російському уряді, відмінний від попереднього за стилем та структурою, але з більшим контролем над інструментами державної влади, ніж дозволяла навіть Радянська влада»⁴⁴. Таким чином, реформована система спецслужб не лише зберегла свій вплив, але й поступово інтегрувалася у ключові механізми державного управління.

Важливим фактором у процесі завершення формування нової системи спецслужб стала також зміна політичного контексту наприкінці 1990-х років. Російська держава поступово виходила з періоду гострої політичної нестабільності, характерної для початку пострадянського періоду. У цих умовах органи безпеки почали відігравати дедалі важливішу роль у забезпеченні політичної стабільності та контролю над внутрішньополітичними процесами. Це, у свою чергу, сприяло поступовому зростанню їхнього впливу у системі державного управління. Федір Ковачевич підкреслює: «Кількість «чекістськи налаштованих» книг про служби державної безпеки та розвідки в Росії значно зросла за роки, що минули з початку третього, четвертого та п'ятого термінів президентства Путіна»⁴⁵. Подібні процеси свідчать про формування нової державної політики пам'яті, у межах якої спецслужби та їхня історична роль почали подаватися як важливий елемент російської державності.

Особливого значення набув процес формування нових еліт у середовищі силових структур. Наприкінці 1990-х років у Російській Федерації сформувалася група політичних діячів, які мали професійний досвід роботи у радянських або пострадянських спецслужбах. Дослідники часто використовують для позначення цього явища термін «силовики», підкреслюючи зростання ролі представників силових структур у політичному

⁴⁴ Waller J. Russia: Death and Resurrection of the KGB. P. 333.

⁴⁵ Kovacevic F. Glorified Images of Soviet State Security and Intelligence Services. P. 172.

житті держави. Попри зміну політичної системи після розпаду СРСР, вплив органів безпеки на державне управління продовжував залишатися надзвичайно значним.

У цьому контексті особливо важливою подією стало призначення у 1998 році Володимира Путіна директором Федеральної служби безпеки. До цього він працював у структурах державного управління, але мав досвід служби у радянському КДБ. Його призначення стало одним із символів поступового зростання ролі представників силових структур у політичному керівництві Російської Федерації. Дослідники підкреслюють, що саме цей період став важливим етапом у формуванні політичної мережі, яка згодом відіграла значну роль у трансформації російської політичної системи. У цьому аспекті показовою є теза Waller: «Коли наприкінці 1980–х років КДБ вперше зазнав публічної критики, він інвестував у постійні пропагандистські кампанії, щоб показати свою важливість для країни, навіть називаючи себе захисником прав людини»⁴⁶. Це свідчить про спроби спецслужб адаптувати власний публічний образ до нових політичних умов.

Разом із тим у кінці 1990–х років остаточно сформувалися основні напрями діяльності російських спецслужб. До їхніх ключових завдань належали забезпечення внутрішньої безпеки держави, боротьба з іноземними розвідувальними службами, протидія тероризму, а також збір розвідувальної інформації, необхідної для реалізації зовнішньої політики та оборонної стратегії держави. У цьому контексті російська система спецслужб поступово набувала більш комплексного характеру, поєднуючи елементи традиційної розвідувальної діяльності з новими напрямками, пов'язаними з економічною та інформаційною безпекою. Кевін Ріле зазначає: «П'ята служба ФСБ має підрозділи, відповідальні за збір розвідувальних даних на колишньому радянському просторі, включаючи Україну, та за стратегічний аналіз ФСБ на підтримку президента»⁴⁷. Це демонструє поступове розширення

⁴⁶ Waller J. Russia: Death and Resurrection of the KGB. P. 347.

⁴⁷ Riehle K. The Ukraine war and the shift in Russian intelligence priorities. P. 459.

функціональних можливостей ФСБ та її ключову роль у системі стратегічного аналізу.

Окремої уваги заслуговує також розвиток взаємодії між різними органами розвідувального співтовариства. Хоча кожна із спецслужб мала власну сферу відповідальності, їхня діяльність часто вимагала координації зусиль у межах реалізації спільних завдань. У деяких випадках така взаємодія сприяла підвищенню ефективності діяльності системи безпеки загалом. Водночас дослідники відзначають, що між окремими інституціями іноді виникала конкуренція за ресурси, вплив або доступ до інформації. Подібна внутрішня динаміка стала характерною рисою російської системи спецслужб і зберігається у різних формах до сьогодні. Преображенський підкреслює: «Офіцери КДБ мають право вербувати своїх колег з ГРУ як колаборантів, але не навпаки!»⁴⁸. Це свідчить про складну систему внутрішньої ієрархії та взаємного контролю між різними елементами російського розвідувального співтовариства.

Таким чином, наприкінці 1990–х років у Російській Федерації сформувалася нова система органів безпеки, яка виникла внаслідок тривалого процесу інституційної трансформації після розпаду Радянського Союзу. Основними елементами цієї системи стали ФСБ, СЗР та військова розвідка Міністерства оборони, а також низка спеціалізованих органів, що виконували допоміжні функції у сфері державної безпеки. Це дозволяє зробити висновок, що розвиток сучасної російської системи спецслужб був тісно пов'язаний не лише із питаннями безпеки, але й із процесами політичної легітимації влади.

Попри те, що нова структура формально відрізнялася від радянської моделі, вона зберігала певні елементи інституційної спадковості, пов'язані з кадровим складом, організаційною культурою та методами діяльності. Саме ця спадковість у поєднанні з новими політичними умовами значною мірою визначила подальший розвиток російських спецслужб у XXI столітті.

⁴⁸ Preobrazhensky K. GRU: Obscure Part of Russian Intelligence. 3 p.

2.2. Структура та функції основних спецслужб Російської Федерації

Після завершення інституційних реформ 1990–х років у Російській Федерації сформувалася багаторівнева система спеціальних служб, яка включає кілька ключових інституцій із різними сферами компетенції. На відміну від радянської моделі, у межах якої більшість функцій була сконцентрована в одному органі – Комітеті державної безпеки (КДБ), сучасна система російських спецслужб базується на принципі функціонального розподілу завдань між кількома структурами. Дослідники зазначають, що: «Порівняння пріоритетів радянської розвідки часів Холодної війни з нещодавніми операціями російської розвідки виявляє помітну спадкоємність»⁴⁹.

У наукових дослідженнях зазначається, що сучасна система російських спецслужб фактично сформувала своєрідне «розвідувальне співтовариство», в межах якого різні інституції мають окремі функції, але водночас взаємодіють у процесі реалізації державної безпекової політики. Російські спецслужби мають значний політичний вплив, що проявляється не лише через їхні інституційні повноваження, але й через їхню інтеграцію у систему державного управління. У цьому контексті показовою є теза про те, що: «Для ФСБ наратив ідентичності захисника держави також використовується для виправдання як поточної, так і майбутньої діяльності відомства»⁵⁰. Це свідчить про те, що роль спецслужб у сучасній Росії виходить далеко за межі традиційної розвідувальної діяльності.

Центральне місце у системі забезпечення внутрішньої безпеки Російської Федерації займає ФСБ. Вона виконує широкий спектр функцій, серед яких ключовими є контррозвідувальна діяльність, боротьба з тероризмом, протидія іноземним спецслужбам, а також захист державної

⁴⁹ Riehle K. *Russian Intelligence. A Case-based Study of Russian Services and Missions Past and Present*. P. 104.

⁵⁰ Kovacevic F. *FSB Literati: the first prize winners of the Russian federal security service literature award competition, 2006-2018. Intelligence and National Security*. 2019. P. 648.

таємниці. Крім того, ця структура бере активну участь у забезпеченні економічної безпеки та боротьбі з організованою злочинністю. Таким чином, ФСБ фактично стала основним інструментом державної влади у сфері внутрішньої безпеки.

Водночас значну роль у системі російських спецслужб відіграє СЗР, яка відповідає за здійснення розвідувальної діяльності поза межами держави. Основним завданням цієї структури є отримання інформації, необхідної для формування зовнішньополітичної та оборонної стратегії Російської Федерації. СЗР здійснює свою діяльність через мережу резидентур за кордоном, використовуючи як дипломатичні, так і нелегальні канали збору інформації. Подібна модель діяльності значною мірою продовжує традиції радянської зовнішньої розвідки. Зокрема, у праці Кевіна Ріле зазначається, що: «Лінія зв'язків зі СЗР продовжує бути найбільшим підрозділом резидентури по всьому світу, а це означає, що політична розвідка, особливо спрямована на дипломатичні установи, все ще є пріоритетною»⁵¹.

Третім важливим елементом російського розвідувального співтовариства є військова розвідка Міністерства оборони. Ця структура, відома під історичною назвою ГРУ, відповідає за забезпечення військово–політичного керівництва держави інформацією про військові потенціали інших держав, перебіг збройних конфліктів та військово–стратегічні тенденції у світі. Водночас дослідники звертають увагу на історичну специфіку взаємовідносин між військовою розвідкою та органами держбезпеки. У джерелах зазначається, що: «навіть радянська військова розвідка (ГРУ/ГУ) відмовилася співпрацювати з КДБ у міжурядовому Комітеті інформації у 1950–х роках»⁵². Це свідчить про наявність тривалих інституційних суперечностей між різними елементами радянського та пострадянського розвідувального співтовариства.

⁵¹ Riehle K. Russian Intelligence. A Case-based Study of Russian Services and Missions Past and Present. P. 108.

⁵² Noah Wicken. The Narrative Power of Russian Foreign Intelligence. *International Journal of Intelligence and CounterIntelligence*. 2025. 38:2. P. 451.

Крім трьох основних інституцій, важливу роль у системі безпеки Російської Федерації відіграють також інші структури, зокрема Федеральна служба охорони, яка забезпечує безпеку вищого керівництва держави та охорону стратегічних об'єктів. Ці інституції виконують допоміжні функції, але їхня діяльність є важливим елементом загальної архітектури державної безпеки. Водночас система російських спецслужб характеризується високим рівнем централізації політичного контролю. У наукових роботах підкреслюється, що: «Єльцин вирішив передати організацію під безпосереднє керівництво президента щоб пильно стежити за своїми підлеглими з розвідки»⁵³.

Аналіз сучасної системи російських спецслужб свідчить про те, що вона поєднує елементи централізації та інституційного плюралізму. З одного боку, кожна структура має власну сферу відповідальності та спеціалізацію. З іншого боку, між ними існують тісні зв'язки, пов'язані з координацією діяльності у межах реалізації державної політики безпеки. У цьому контексті важливу роль відіграє політичне керівництво держави, яке здійснює стратегічне управління діяльністю розвідувального співтовариства.

Окремі дослідники також звертають увагу на специфіку оперативних методів, які використовують російські спецслужби. На відміну від багатьох західних розвідувальних систем, де основний акцент робиться на аналітичній роботі та зборі інформації, російські служби традиційно приділяють значну увагу активним операціям та агентурному проникненню у структури інших держав. У цьому контексті Кевін Ріле зазначає, що: «Росія завжди прагне проникнути в іноземні розвідувальні та контррозвідувальні служби»⁵⁴. Подібний підхід має глибокі історичні корені та безпосередньо пов'язаний із практиками радянської розвідки.

⁵³ McFaul M. Choosing Autocracy. *Comparative Politics: Wither Russia? Twenty Five Years After the Collapse of Communism*. 2018. Vol. 50. № 3. April 2018. P. 308.

⁵⁴ Riehle K. Russian Intelligence. A Case-based Study of Russian Services and Missions Past and Present. P. 125

Після формування основних інституцій російського розвідувального співтовариства у середині та наприкінці 1990–х років важливого значення набуло питання взаємодії між різними органами безпеки. Хоча кожна зі спецслужб має власну сферу компетенції, їхня діяльність у багатьох випадках потребує координації, оскільки сучасні безпекові виклики мають комплексний характер і часто поєднують політичні, військові, інформаційні та економічні аспекти. У цих умовах ефективність діяльності системи державної безпеки значною мірою залежить від здатності різних структур співпрацювати у межах реалізації спільних стратегічних завдань.

Однією з ключових особливостей російської моделі організації спецслужб є поєднання формальної координації з елементами інституційної конкуренції. Формально взаємодія між основними структурами – ФСБ, СЗР та військовою розвідкою – здійснюється під загальним політичним керівництвом президента Російської Федерації та Ради безпеки. Саме ці органи визначають стратегічні пріоритети діяльності розвідувального співтовариства та забезпечують координацію їхніх дій на найвищому рівні державного управління.

Водночас у межах самої системи спецслужб існує певна конкуренція між окремими інституціями. Подібна конкуренція може проявлятися у боротьбі за ресурси, доступ до інформації або політичний вплив. У дослідженнях підкреслюється, що: «Фракційний розкол процвітає як у ФСБ, так і в інших російських розвідувальних службах»⁵⁵. Подібна ситуація є характерною для багатьох розвідувальних співтовариств, однак у Російській Федерації вона має власну специфіку, пов'язану з історичною спадщиною радянської системи безпеки.

Це особливо помітно у сфері інформаційних та кібероперацій, де інтереси різних спецслужб часто перетинаються. У сучасних дослідженнях зазначається, що російські кібероперації можуть здійснюватися різними

⁵⁵ Marten K. The, 'KGB State' and Russian Political and Foreign Policy Culture. *The Journal of Slavic Military Studies*. 2017. Vol. 30. № 2. P. 140.

структурами, включаючи військову розвідку та підрозділи, пов'язані з органами державної безпеки. У цьому контексті показовою є теза про те, що: «Як СЗР, так і ГРУ збирають науково–технічну розвідувальну інформацію, часто конкуруючи між собою за джерела та цілі»⁵⁶.

Разом із тим попри наявність конкуренції, російські спецслужби здатні ефективно координувати свої дії у рамках реалізації стратегічних операцій. Це особливо помітно у випадках, коли йдеться про реалізацію довгострокових зовнішньополітичних або військово–політичних завдань. У таких ситуаціях різні інституції можуть виконувати взаємодоповнюючі функції: одна структура здійснює збір інформації, інша забезпечує аналітичну підтримку, а третя реалізує оперативні заходи.

Окремим напрямом діяльності російських спецслужб є так звані активні заходи, які передбачають використання різних методів впливу на політичні процеси в інших державах. Подібна практика має глибокі історичні корені і активно використовувалася ще радянськими спецслужбами. У сучасних умовах вона набула нових форм, пов'язаних із розвитком інформаційних технологій та глобальних комунікаційних мереж. У джерелах зазначається, що: «конкретною метою кампанії активних заходів СЗР було культивування “іміджу відомства як природного втілення найліберальніших елементів старого КДБ”»⁵⁷.

Значну роль у сучасній діяльності російських спецслужб відіграє також аналітична функція. Хоча традиційно російські служби асоціюються передусім із агентурною діяльністю, сучасні виклики вимагають розвитку складних аналітичних механізмів обробки інформації. Отримані розвідувальні дані використовуються для підготовки аналітичних матеріалів, які надходять до керівництва держави та використовуються у процесі прийняття стратегічних рішень. Таким чином, спецслужби виконують не лише функцію

⁵⁶ Riehle K. Russian Intelligence. A Case-based Study of Russian Services and Missions Past and Present. P. 136.

⁵⁷ Noah Wicken. The Narrative Power of Russian Foreign Intelligence. *International Journal of Intelligence and Counter Intelligence*. 2025. 38:2. P. 451.

збору інформації, але й відіграють важливу роль у формуванні політики держави.

У цьому контексті особливого значення набуває взаємодія між розвідувальними структурами та політичним керівництвом країни. На відміну від деяких західних моделей, де аналітичні центри та експертні структури відіграють важливу роль у підготовці стратегічних рішень, у Російській Федерації значна частина стратегічної інформації надходить саме від спецслужб. Це сприяє посиленню їхнього впливу у системі державного управління та робить їх важливими учасниками політичного процесу.

Ще одним важливим напрямом діяльності російських спецслужб є участь у так званих гібридних операціях, які поєднують елементи військових, інформаційних, економічних та політичних інструментів впливу. У сучасних дослідженнях зазначається, що подібні операції можуть включати використання кіберзасобів, інформаційних кампаній, дипломатичних механізмів та інших інструментів, спрямованих на досягнення стратегічних цілей держави (див. таблицю нижче):

Таблиця 2. Основні види діяльності спеціальних служб Російської Федерації у реалізації політики агресії

Напрямок діяльності	Визначення	Ключові методи	«Цілі»	Показники ефективності
Інформаційно-психологічні операції (ІПСО)	Комплекс заходів для впливу на інформаційний простір з метою досягнення політичних і стратегічних цілей	Пропаганда, фейкові новини, троль-фабрики, контрольовані НУО, PSYOP-операції	Деморалізація населення і військ, легітимізація агресії, поляризація суспільства	Сплески в обох активностях, узгоджені наративи, контрольовані рухи та організації
Кібератаки та кіберрозвідка	Використання цифрових інструментів для підриву безпеки, економіки та управління	Фішинг, АРТ-операції, DDoS-атаки, програмно-вимагачі, атаки на SCADA/ICS-системи	Паралізація критичної інфраструктури, збір стратегічних даних, економічний шантаж	Атаки на державні / критичні мережі, збіги з політичними подіями, використання відомих інструментів АРТ
Диверсії та саботаж	Фізичні дії для підриву інфраструктури та бойових можливостей	Вибухи, підпали, знищення об'єктів, координація через проксі-структури	Порушення логістики, деморалізація, створення умов для контролю над територіями	Штучно створені інциденти, одночасний саботаж, активність контрольованих груп
Підтримка терористичних угруповань та проксі-структур	Надання ресурсів і координація дій нелегальних формувань	Фінансування, озброєння, підготовка, використання приватних військових компаній (ПВК)	Досягнення стратегічних цілей без прямої участі регулярних військ, дестабілізація регіонів	Потоки зброї та особового складу, діяльність ПВК, зв'язки проросійських груп зі спецслужбами
Інтеграція інструментів (системний підхід)	Комплексне поєднання різних інструментів в єдину систему впливу	Координація інструментів (системний підхід)	Досягнення стратегічних цілей із мінімізацією прямого військового зіткнення	Одночасне застосування різних типів операцій, високий рівень координації між напрямками

Важливим аспектом функціонування російського розвідувального співтовариства є також його кадрова політика. Багато дослідників відзначають, що представники силових структур відіграють значну роль у політичній та економічній системі Російської Федерації. Колишні співробітники спецслужб часто займають керівні посади у державних органах, державних корпораціях та інших важливих інституціях. Це створює особливу мережу взаємозв'язків між силовими структурами та політичною елітою держави.

Таким чином, сучасна система російських спецслужб є складним інституційним комплексом, у межах якого поєднуються елементи співпраці та конкуренції між різними структурами. Незважаючи на наявність певних внутрішніх суперечностей, ця система здатна забезпечувати реалізацію стратегічних інтересів держави у різних сферах – від внутрішньої безпеки до зовнішньополітичної діяльності.

2.3. Внутрішня динаміка та конкуренція між російськими спецслужбами

Функціонування сучасної системи російських спецслужб характеризується не лише формальним розподілом функцій між окремими інституціями, але й складною внутрішньою динамікою взаємодії між ними. Попри наявність централізованого політичного керівництва, між різними структурами російського розвідувального співтовариства нерідко виникають суперечності, пов'язані з боротьбою за ресурси, політичний вплив та контроль над окремими напрямками діяльності. Значною мірою така ситуація стала наслідком пострадянської трансформації системи безпеки, коли після ліквідації КДБ його функції були розподілені між кількома новими органами.

Дублювання функцій створює передумови для інституційної конкуренції між окремими структурами.

Подібна внутрішня динаміка пов'язана не лише з інституційними особливостями системи безпеки, але й із політичним значенням силових структур у сучасній Росії. Спецслужби відіграють важливу роль у процесі ухвалення державних рішень, а представники силових еліт займають помітні позиції у державному апараті.

Важливим фактором внутрішньої конкуренції є також боротьба за контроль над новими напрямками безпекової діяльності, зокрема у сфері кібероперацій та інформаційного впливу. У сучасних дослідженнях наголошується, що російські спецслужби активно розширюють власні можливості у цифровому середовищі. Зокрема, у праці D.V. Gioe зазначається: «Протягом останніх двох десятиліть Росія розширила штатний розклад своїх служб безпеки, тим самим розвиваючи широкі можливості для проведення широкого спектру кібероперацій»⁵⁸.

Подібний розподіл повноважень створює передумови для перетину сфер діяльності різних спецслужб. Особливо це помітно у ситуаціях, коли кібероперації поєднуються з інформаційними кампаніями або спеціальними операціями. У таких умовах між різними структурами можуть виникати суперечності щодо координації дій або контролю над окремими напрямками діяльності.

У дослідженнях сучасних кібероперацій також звертається увага на проблеми координації між різними російськими відомствами. Зокрема, у роботі L.M. Maguire підкреслюється: «Цей розрив часто виникає через розбіжність між технічними можливостями та оперативним плануванням, коли технологічні підходи не узгоджуються з оперативними планами»⁵⁹. Подібні проблеми координації можуть негативно впливати на ефективність діяльності розвідувального співтовариства загалом.

⁵⁸ Gioe D. Cyber operations and useful fools: the approach of Russian hybrid intelligence. *Intelligence and National Security*. 2018. Vol. 33. Pp. 954–973.

⁵⁹ Maguire L. Managing the hidden costs of coordination. *Communications of the ACM*. 2020. Vol. 63. P. 90–96.

Конкуренція між російськими спецслужбами проявляється також у сфері оперативної діяльності. Одним із найбільш показових прикладів є взаємовідносини між Федеральною службою безпеки та військовою розвідкою. Хоча формально ці структури мають різні сфери відповідальності, у сучасних умовах їхні інтереси часто перетинаються.

Водночас конкуренція між спецслужбами не завжди має виключно негативний характер. У деяких випадках вона може стимулювати окремі структури до підвищення ефективності власної діяльності та розвитку нових методів роботи. Однак надмірне суперництво здатне призводити до дублювання функцій та неузгодженості дій.

Особливо помітними ці процеси стали у сфері кібероперацій. У сучасних дослідженнях зазначається, що розвиток цифрових технологій створив нові виклики для системи координації між різними структурами. У праці G. Bonnet та C. Tessier зазначається: «Зі збільшенням кількості пристроїв, користувачів та систем, задіяних у кіберпросторі, забезпечення того, щоб інфраструктура одного або кількох агентств могла впоратися з цим зростанням, стає складним завданням». Автори також підкреслюють, що «координація між розвідувальними службами в кіберпросторі (для наступальних чи оборонних цілей) не вдається»⁶⁰.

Подібна ситуація свідчить про те, що сучасне російське розвідувальне співтовариство перебуває у процесі постійної адаптації до нових безпекових викликів. Розвиток цифрових технологій, інформаційних кампаній та гібридних методів ведення боротьби змушує спецслужби змінювати власні методи роботи та розширювати сфери діяльності.

Окремим аспектом діяльності російських спецслужб є використання інформаційних та психологічних методів впливу. У сучасних дослідженнях наголошується, що інформаційна складова стала одним із ключових елементів

⁶⁰ Bonnet G., Tessier C. Coordination despite constrained communications: A satellite constellation case. *Proceedings of the 4th International Conference on Space Mission Challenges for Information Technology (SMC-IT 2008)*. Pasadena, CA, USA, 2008. Pp. 91–98.

сучасних гібридних конфліктів. Інформаційний тероризм як форма агресії передбачає проведення супротивником спеціальних інформаційних операцій із залученням як державних, так і недержавних структур⁶¹.

Важливим фактором внутрішньої динаміки російського розвідувального співтовариства є також кадрова політика. Призначення на керівні посади, формування управлінських команд та просування по службі можуть посилювати позиції окремих інституцій та змінювати баланс сил у межах системи безпеки.

У сучасних дослідженнях підкреслюється, що після початку повномасштабної війни проти України роль спецслужб у політичній системі Росії ще більше посилилася. Автори також наголошують, що: «вони становлять ядро механізму стеження та репресій, який не був незвичайним у сталінському СРСР»⁶².

Подібні процеси свідчать про те, що сучасні російські спецслужби виконують не лише класичні розвідувальні функції, але й відіграють важливу роль у забезпеченні політичної стабільності режиму. У цьому контексті конкуренція між окремими структурами поєднується із необхідністю координації дій у рамках реалізації стратегічних завдань держави.

Таким чином, внутрішня динаміка російського розвідувального співтовариства характеризується складним поєднанням співпраці та суперництва між різними спецслужбами. Конкуренція між ними виникає внаслідок поєднання інституційних, політичних та організаційних факторів і проявляється у різних сферах діяльності – від оперативної роботи до інформаційних атак та кібероперацій. З одного боку, така конкуренція може стимулювати розвиток нових підходів до забезпечення безпеки. З іншого боку,

⁶¹ Чалапко В. Інформаційний тероризм як складова гібридної війни. *Війни інформаційної епохи: міждисциплінарний дискурс* : монографія / за ред. В. А. Кротюка. Харків : ФОП Федорко М. Ю., 2021. С. 170.

⁶² Dylan H., Gioe D., Grossfeld E. The Autocrat's Indispensable Service: How Russian Intelligence Secured Vladimir Putin's Regime After Failing Him in Ukraine. *The British Journal of Politics and International Relations*. 2025. Vol. 27. Issue 2, May (First published online June 14, 2024). P. 518. <https://doi.org/10.1177/13691481241258108>.

надмірна фрагментація системи створює ризики неузгодженості дій та проблем координації між окремими структурами.

У підсумку конкуренція між російськими спецслужбами є важливою характеристикою сучасної системи державної безпеки Російської Федерації. Саме вона значною мірою визначає специфіку функціонування російського розвідувального співтовариства та впливає на ефективність його діяльності як у внутрішній, так і у зовнішній політиці держави.

Висновки до Розділу 2

Проведений аналіз трансформації та внутрішньої динаміки російських спецслужб після 1991 року дозволяє розглядати їх не лише як інструмент забезпечення державної безпеки, але як одну з ключових підсистем сучасної політичної моделі Російської Федерації. У цьому контексті спецслужби виконують значно ширший спектр функцій, ніж той, який традиційно притаманний розвідувальним інституціям, виступаючи важливим елементом механізму політичного управління, контролю та реалізації стратегічних рішень.

Однією з визначальних рис пострадянського етапу розвитку є формування багаторівневої системи органів безпеки, у межах якої різні інституції зберігають відносну автономію, водночас залишаючись інтегрованими у єдину вертикаль влади. Така модель не передбачає жорсткої централізації у класичному розумінні, натомість функціонує через поєднання формальних механізмів координації та неформальних зв'язків між представниками силових структур і політичного керівництва. У результаті виникає складна система взаємодії, яка поєднує елементи ієрархії, мережевих відносин та інституційного суперництва.

Важливим результатом трансформації стало поступове включення спецслужб у процес формування державної політики. Це проявляється у зростанні ролі аналітичної функції, розширенні сфер впливу та активній участі

у реалізації зовнішньополітичних і безпекових стратегій. Таким чином, сучасні російські спецслужби виступають не лише як виконавці рішень, але й як суб'єкти, що впливають на їх зміст і спрямованість.

Водночас внутрішня структура розвідувального співтовариства характеризується відсутністю повної функціональної диференціації. Перетин повноважень між окремими інституціями створює передумови для конкуренції, яка, з одного боку, може підвищувати адаптивність системи, а з іншого – породжує ризики фрагментації та неузгодженості дій. Така конфігурація свідчить про те, що ефективність функціонування спецслужб значною мірою залежить не лише від їхніх ресурсів або професійного рівня, але й від здатності системи забезпечувати узгодженість між її складовими.

Особливістю сучасної російської моделі є також те, що конкуренція між спецслужбами не усувається, а вбудовується у механізми функціонування системи. Вона виконує подвійне призначення: з одного боку, стримує надмірну концентрацію влади в руках окремих інституцій, а з іншого – створює додаткові канали впливу та боротьби за ресурси. У цьому сенсі конкуренція виступає не відхиленням від норми, а структурним елементом функціонування системи державної безпеки.

Узагальнюючи, можна стверджувати, що сучасна система російських спецслужб сформувалася як гібридна інституційна конструкція, що поєднує елементи спадковості радянської моделі та нові організаційні підходи, адаптовані до умов пострадянської державності. Її функціонування визначається не лише формальною структурою, але й внутрішньою динамікою взаємодії між різними інституціями, а також впливом політичного середовища.

Отримані результати створюють підґрунтя для подальшого аналізу проблем ефективності діяльності російських спецслужб. Зокрема, постає питання про те, якою мірою інституційні особливості їхньої організації – зокрема конкуренція, фрагментація та специфіка політичного контролю –

впливають на здатність цих структур виконувати свої функції в умовах сучасних конфліктів.

РОЗДІЛ 3

СТРУКТУРНІ ОБМЕЖЕННЯ ТА ПРОВАЛИ РОСІЙСЬКИХ СПЕЦСЛУЖБ

3.1. Теоретичні підходи до аналізу розвідувальних провалів

Попри значну інституційну спадковість, організаційну стійкість та політичний вплив, сучасні російські спецслужби не можуть розглядатися як повністю ефективний інструмент забезпечення національної безпеки. Навпаки, аналіз їхнього функціонування у XXI столітті свідчить про наявність системних обмежень, які безпосередньо впливають на якість розвідувальної діяльності та здатність адекватно оцінювати міжнародне середовище.

Ці обмеження мають інституційний характер і пов'язані як зі спадковістю радянської моделі, так і з особливостями розвитку російської політичної системи. У цьому контексті показовою є теза про те, що: «Незважаючи на низьку планку, встановлену Freedom House у 2021 році, ситуація з того часу лише погіршилася. Після вторгнення в Україну у 2022 році гайки знову затягнулися»⁶³. Подібні процеси свідчать про посилення внутрішньої закритості системи та зростання ролі силових структур у забезпеченні стабільності політичного режиму.

Як було показано у попередніх розділах, інституційна пам'ять відіграє важливу роль у діяльності розвідувальних структур. Накопичений досвід та усталені аналітичні підходи можуть визначати характер інтерпретації міжнародних процесів і формування стратегічних оцінок. У дослідженнях підкреслюється, що аналітичні оцінки розвідувальних служб часто спираються на попередні інституційні уявлення про противника та міжнародне середовище. Це створює ситуацію, за якої нова інформація може

⁶³ Dylan H., Gioe D., Grossfeld E. The Autocrat's Indispensable Service: How Russian Intelligence Secured Vladimir Putin's Regime After Failing Him in Ukraine. P. 514.

інтерпретуватися через призму вже існуючих моделей, що підвищує ризик помилок у прогнозуванні.

У сучасній теорії розвідки значна увага приділяється аналізу розвідувальних провалів як системного явища. Дослідники наголошують, що подібні провали, як правило, є наслідком не окремих помилок, а сукупності організаційних і когнітивних факторів. Зокрема, інституційна інерція може призводити до того, що організації схильні відтворювати моделі поведінки, які раніше вважалися ефективними.

Важливим фактором, що впливає на ефективність російських спецслужб, є також їхня тісна інтеграція у політичну систему. У сучасних умовах представники силових структур відіграють значну роль у формуванні державної політики, що підвищує рівень політизації розвідувальної діяльності.

Окрему увагу слід приділити внутрішній структурі російського розвідувального співтовариства. Сучасна система включає кілька ключових інституцій, діяльність яких часто перетинається, особливо у кіберсфері. Це може призводити до неузгодженості дій, зокрема у сфері кібероперацій і свідчити про наявність структурних проблем у координації діяльності розвідувальних органів. Усі зазначені фактори створюють передумови для виникнення розвідувальних провалів, які можуть проявлятися у неправильній оцінці намірів противника, недооцінці загроз або помилковому прогнозуванні розвитку подій. Подібні провали не є випадковими, а мають системний характер і пов'язані з особливостями функціонування розвідувальних інституцій.

Проблема розвідувальних провалів займає центральне місце у сучасних дослідженнях діяльності спецслужб, оскільки саме вона дозволяє оцінити реальну ефективність функціонування розвідувальних інституцій у складних умовах міжнародного середовища. У науковій літературі під розвідувальним провалом зазвичай розуміється ситуація, за якої розвідувальні органи не змогли своєчасно виявити загрозу, неправильно інтерпретували наявну

інформацію або надали політичному керівництву хибні аналітичні оцінки. При цьому важливо підкреслити, що провали розвідки не обмежуються лише дефіцитом інформації, а значною мірою пов'язані з особливостями її обробки, інтерпретації та використання. У сучасних умовах це набуває особливої актуальності, оскільки інформаційне середовище стає дедалі складнішим і насиченим. Як зазначається у сучасних дослідженнях: «OSINT має багату історію, тісно переплетену з еволюцією технологій та каналів зв'язку, які значно розширили доступ до інформації»⁶⁴. Водночас дослідники наголошують, що «OSINT бракує глибини та доступу традиційних методів розвідки»⁶⁵, що створює додаткові ризики формування помилкових оцінок у процесі аналітичної роботи.

У фундаментальних дослідженнях підкреслюється, що розвідувальні провали мають системний характер і не можуть бути пояснені виключно окремими помилками або випадковими факторами. Ефективність діяльності спецслужб значною мірою залежить від узгодженої роботи всіх етапів розвідувального циклу – від збору інформації до її аналізу та передачі політичному керівництву. Саме тому навіть незначні порушення у роботі окремих структурних елементів можуть призводити до серйозних стратегічних наслідків. Особливо це проявляється у випадках, коли аналітичні оцінки формуються в умовах політичного тиску або обмеженої інформації.

У науковій літературі сформувалося кілька підходів до класифікації розвідувальних провалів. Найбільш поширеним є поділ залежно від стадії розвідувального процесу, на якій виникає збій. У цьому контексті виділяють провали збору інформації, аналітичні провали та провали передачі інформації. Подібна типологія дозволяє чіткіше визначати джерела неефективності та виявляти структурні проблеми у функціонуванні розвідувальних органів. У

⁶⁴ Block L. The long history of OSINT. *Journal of Intelligence History*. 2023. 23(2). P. 95–109. <https://doi.org/10.1080/16161262.2023.2224091>

⁶⁵ Lomas D. The death of secret intelligence? Think again. Royal United Services Institute. 2023. URL: <https://www.rusi.org/explore-our-research/publications/commentary/death-secret-intelligence-think-again> (last accessed: 23.04.2026).

сучасних конфліктах додаткового значення набуває також інформаційний компонент розвідувальної діяльності. У цьому контексті дослідники зазначають, що: «у гібридних війнах інформаційний тероризм є значущою складовою у реалізації агресивних намірів певної держави»⁶⁶, а інформаційні операції дедалі частіше стають невід'ємною частиною стратегічного протистояння.

Провали збору інформації пов'язані з неспроможністю розвідувальних служб отримати необхідні дані про об'єкт спостереження. Навіть за наявності значних ресурсів спецслужби не завжди здатні забезпечити повне охоплення інформаційного простору, особливо в умовах закритих політичних систем або високого рівня дезінформації. Подібні проблеми можуть бути пов'язані як із технічними обмеженнями, так і з труднощами доступу до джерел інформації. Крім того, сучасні конфлікти дедалі частіше супроводжуються використанням кіберінструментів. Як підкреслюється у сучасних дослідженнях, «застосування кібернетичних атак необхідно розглядати як засіб ведення війни та вчинення терористичних актів в новій сфері»⁶⁷. У таких умовах традиційні методи розвідки часто виявляються недостатніми для ефективного збору інформації.

Разом із тим сучасні дослідження свідчать, що найбільш поширеними є саме аналітичні провали, які виникають унаслідок неправильної інтерпретації вже наявних даних. Проблема полягає не лише у зборі інформації, а й у здатності аналітиків правильно оцінити отримані відомості та визначити їхню реальну значущість. У багатьох випадках надмірний обсяг інформації може ускладнювати процес її обробки та призводити до формування суперечливих оцінок. Особливо небезпечними є ситуації, коли нові дані не відповідають уже сформованим уявленням про противника або характер загрози.

⁶⁶ Чалапко В. Інформаційний тероризм як складова гібридної війни. *Війни інформаційної епохи: міждисциплінарний дискурс* : монографія / за ред. В. А. Кротюка. Харків : ФОРМ, 2021. С. 170.

⁶⁷ Шачковська Л., Худайкулова А. Інформаційний тероризм як феномен сучасної міжнародної політики. *Вісник українсько-туркменського культурно-освітнього центру* : міждисциплінарний науковий збірник. Умань : ВЦП «Візаві», 2017. Вип. 1, Ч. II. С. 122–123.

Важливу роль у виникненні аналітичних провалів відіграють когнітивні фактори. Аналітики розвідувальних служб нерідко використовують спрощені моделі мислення, які дозволяють швидко обробляти великі масиви інформації, але водночас можуть створювати систематичні викривлення. Одним із найпоширеніших когнітивних викривлень є ефект підтвердження, за якого інформація інтерпретується таким чином, щоб підтверджувати вже існуючі уявлення. У результаті нові сигнали або альтернативні оцінки можуть недооцінюватися або взагалі ігноруватися. Подібні проблеми особливо характерні для закритих бюрократичних систем із високим рівнем централізації.

Ще одним важливим типом розвідувальних провалів є провали передачі інформації. Вони виникають у процесі донесення аналітичних оцінок до політичного керівництва та пов'язані зі специфікою функціонування складних управлінських структур. У таких системах інформація нерідко проходить через кілька рівнів бюрократичного апарату, що може призводити до її часткового спотворення або втрати важливих деталей. Крім того, інформація іноді адаптується до очікувань керівництва, що впливає на об'єктивність аналітичних матеріалів.

У сучасній науковій літературі також підкреслюється, що розвідувальні провали часто є результатом взаємодії кількох факторів одночасно. Наприклад, обмеження у зборі інформації можуть поєднуватися з аналітичними помилками та проблемами передачі даних політичному керівництву. У таких умовах навіть незначні прорахунки здатні накопичуватися та створювати комплексний ефект, який у підсумку призводить до стратегічних помилок.

Важливим аспектом аналізу розвідувальних провалів є роль інституційної культури розвідувальних органів. У сучасних дослідженнях російських спецслужб підкреслюється, що вони значною мірою зберігають спадковість радянських підходів до організації роботи та прийняття рішень. Зокрема, дослідники звертають увагу на те, що «існують концептуальні та

емпіричні паралелі між радянською системою стеження та її сучасним російським варіантом»⁶⁸. Подібна спадковість впливає не лише на організаційну структуру спецслужб, але й на їхню аналітичну культуру та підходи до оцінки загроз.

Окрему увагу у теоретичних дослідженнях приділяють проблемі невизначеності, яка є невід'ємною складовою діяльності розвідувальних органів. Розвідка завжди функціонує в умовах неповної інформації, що ускладнює процес прийняття рішень і підвищує ризик помилок. Навіть якісно зібрані дані не гарантують правильності аналітичних висновків, оскільки будь-яка оцінка майбутніх подій має ймовірнісний характер.

Крім того, важливу роль у формуванні розвідувальних провалів відіграє взаємодія розвідувальних органів із політичним керівництвом. У випадках, коли між аналітичними оцінками та політичними очікуваннями виникає розрив, інформація може ігноруватися або спотворюватися. У таких умовах розвідка поступово втрачає здатність виконувати свою ключову функцію – забезпечення політичного керівництва об'єктивними аналітичними матеріалами.

Аналіз розвідувальних провалів у сучасних дослідженнях дедалі частіше виходить за межі суто функціонального підходу та зосереджується на інституційних і політичних чинниках діяльності спецслужб. У цьому контексті розвідувальні провали розглядаються не лише як наслідок помилок окремих аналітиків, а як результат системних характеристик організацій. Особливу увагу дослідники приділяють інституційній інерції, яка змушує організації відтворювати моделі поведінки, що раніше вважалися успішними, навіть тоді, коли вони вже не відповідають новим умовам.

Особливо яскраво ця проблема проявляється у діяльності розвідувальних структур, які мають тривалу історію функціонування та значну спадковість організаційних практик. У випадку сучасних російських

⁶⁸ Dylan H., Gioe D., Grossfeld E. The Autocrat's Indispensable Service: How Russian Intelligence Secured Vladimir Putin's Regime After Failing Him in Ukraine. P. 515.

спецслужб це проявляється у збереженні багатьох принципів радянської системи безпеки. У сучасних дослідженнях зазначається, що «значна частина контррозвідувальної роботи ФСБ здійснюється в Інтернеті, де ФСБ швидко розширила свої можливості щодо придушення та репресій»⁶⁹. Це свідчить про адаптацію традиційних методів контролю до умов цифрового середовища.

Іншим важливим інституційним фактором є бюрократична організація розвідувальних структур. У складних ієрархічних системах інформація проходить через кілька рівнів управління, що може призводити до її часткового викривлення або втрати. У процесі прийняття стратегічних рішень інформація нерідко адаптується до очікувань політичного керівництва, що негативно впливає на якість аналітичних оцінок.

Важливу роль у формуванні розвідувальних провалів відіграє також конкуренція між окремими спецслужбами. У багатьох державах існує кілька розвідувальних структур із частково перетинними функціями, що створює передумови для суперництва за ресурси, вплив і доступ до інформації. У контексті російської системи безпеки ця проблема набуває особливого значення. Як зазначається у сучасних дослідженнях: «ГРУ, СЗР та ФСБ справді є окремими суб'єктами, кожен з яких працює з унікальними стратегіями, технологіями та протоколами»⁷⁰. Подібна диференціація створює складну систему взаємовідносин між окремими структурами.

Ще одним важливим фактором є централізація системи управління. У централізованих політичних системах розвідувальні органи тісно інтегровані у структуру державної влади, що забезпечує їхній безпосередній вплив на процес ухвалення рішень. Однак така інтеграція має і негативні наслідки, зокрема підвищення рівня політизації розвідувальної діяльності. У подібних умовах аналітичні оцінки можуть формуватися з урахуванням політичних очікувань, що знижує їхню об'єктивність.

⁶⁹ Dylan H., Gioe D., Grossfeld E. The Autocrat's Indispensable Service: How Russian Intelligence Secured Vladimir Putin's Regime After Failing Him in Ukraine. P. 515.

⁷⁰ Russian Military Intelligence: Background and Issues for Congress. CRS Report. 2021. 23 p. URL: <https://www.congress.gov/crs-product/R46616> (last accessed: 23.04.2026).

Політизація розвідки є одним із найбільш суттєвих чинників розвідувальних провалів. Вона проявляється у випадках, коли аналітичні висновки адаптуються до позиції політичного керівництва або коли небажана інформація свідомо ігнорується. У результаті розвідувальні структури поступово втрачають здатність забезпечувати незалежний аналіз.

Окрему увагу слід приділити проблемі інформаційних викривлень у процесі передачі даних. У складних бюрократичних системах інформація може змінюватися не лише через технічні причини, але й унаслідок свідомого або несвідомого впливу посадових осіб. Це може проявлятися у відборі лише тієї інформації, яка відповідає очікуванням керівництва, або у зміні її інтерпретації.

Важливим інституційним фактором є також проблема «групового мислення», яка виникає у колективах із високим рівнем внутрішньої згуртованості. У таких умовах аналітики можуть уникати висловлення альтернативних точок зору, що призводить до формування однобічних оцінок і недооцінки потенційних загроз.

Таким чином, інституційні та політичні фактори відіграють визначальну роль у формуванні розвідувальних провалів. Інституційна інерція, бюрократичні обмеження, конкуренція між спецслужбами, централізація управління та політизація розвідувальної діяльності створюють складну систему взаємопов'язаних чинників, які впливають на якість аналітичних оцінок і процес ухвалення стратегічних рішень. Саме ці фактори значною мірою визначають обмежену ефективність розвідувальних структур у сучасних умовах.

Розгляд інституційних і політичних факторів розвідувальних провалів створює основу для подальшого аналізу конкретних прикладів неефективності російських спецслужб у сучасних конфліктах, що буде здійснено у наступному підрозділі.

3.2. Інституційні фактори неефективності російських спецслужб

Аналіз неефективності діяльності сучасних російських спецслужб потребує виходу за межі формального розгляду їхньої організаційної структури та функціональних повноважень. Важливим є дослідження глибинних інституційних характеристик, які визначають реальні можливості цих органів у сфері збору, аналізу та використання розвідувальної інформації. У цьому контексті особливого значення набуває вивчення структурних деформацій і організаційних обмежень, що сформувалися в процесі трансформації пострадянської системи безпеки.

Однією з ключових проблем, що визначають обмежену ефективність російських спецслужб, є асиметричність їхнього інституційного розвитку. На відміну від багатьох західних країн, де розвідувальні органи функціонують у рамках чітко визначених правових і організаційних меж, російська система характеризується значною концентрацією повноважень у окремих структурах, передусім у Федеральній службі безпеки. У сучасних дослідженнях підкреслюється, що: «Кожне з основних відомств – ФСБ, ГРУ/ГУ та СЗР – так чи інакше відповідали на виклик забезпечення режиму в межах своїх сфер відповідальності. ФСБ була на передовій війни Путіна в Україні та війни проти російських громадян всередині країни»⁷¹. Така концентрація повноважень створює дисбаланс у функціонуванні розвідувального співтовариства та обмежує ефективність міжвідомчої взаємодії.

Централізація системи управління, яка була посилена у період правління Володимира Путіна, має подвійний характер. З одного боку, вона забезпечує високий рівень контролю над діяльністю спецслужб і сприяє швидкому ухваленню рішень. З іншого боку, надмірна централізація призводить до зниження гнучкості системи та обмежує можливості для альтернативного аналізу. У цьому контексті важливим є спостереження, що «автократам та

⁷¹ Dylan H., Gioe D., Grossfeld E. The Autocrat's Indispensable Service: How Russian Intelligence Secured Vladimir Putin's Regime After Failing Him in Ukraine. P. 512.

їхнім режимам може бути важко використовувати інформаційну перевагу для отримання інформації чи переваги у прийнятті рішень»⁷². Це свідчить про те, що навіть за умов концентрації інформаційних ресурсів авторитарні системи не завжди здатні забезпечити ефективний аналітичний процес.

Ще одним важливим інституційним фактором є розмитість функціонального розподілу між окремими спецслужбами. У сучасній Росії існує кілька ключових розвідувальних органів, включаючи ФСБ, СЗР та військову розвідку, діяльність яких частково перетинається. Відсутність чіткої спеціалізації ускладнює координацію діяльності та призводить до фрагментації розвідувальної інформації.

Особливої уваги заслуговує проблема міжвідомчої конкуренції, яка є характерною рисою російського розвідувального співтовариства. На відміну від моделей, орієнтованих на кооперацію, російська система часто функціонує за принципом суперництва між окремими структурами.

Іншою важливою проблемою є специфіка кадрової політики у російських спецслужбах. Значна частина керівного складу має походження з радянських органів державної безпеки або сформувалася під впливом відповідних традицій. Це сприяє збереженню інституційної спадковості, але водночас обмежує оновлення підходів до розвідувальної діяльності. Така спадковість впливає не лише на організаційну структуру, але й на стиль мислення та методи роботи спецслужб.

Важливим аспектом інституційної неефективності є також обмежена автономія аналітичних підрозділів. У багатьох випадках аналітики змушені працювати в умовах політичного тиску або орієнтуватися на очікування керівництва. Це знижує якість аналітичних продуктів і підвищує ризик формування упереджених оцінок. У сучасній науковій літературі наголошується, що: «Така невідповідність загрожує розширенням розриву між тим, що стратегічно вирішено, і тим, що практично реалізовано, що

⁷² Dylan H., Gioe D., Grossfeld E. The Autocrat's Indispensable Service: How Russian Intelligence Secured Vladimir Putin's Regime After Failing Him in Ukraine. P. 511.

призводить до технічної неефективності, а отже, до операційної неефективності»⁷³. Подібна ситуація свідчить про обмеженість внутрішньої автономії розвідувальних структур.

Суттєвим фактором є також проблема інформаційної закритості. Російські спецслужби функціонують у системі, де доступ до інформації суворо регламентований, а внутрішні комунікації мають обмежений характер. Це ускладнює обмін даними між різними структурами та знижує ефективність колективного аналізу. У результаті інформація може залишатися фрагментованою, що негативно впливає на якість стратегічних оцінок.

Не менш важливим є вплив організаційної культури, яка визначає стиль роботи розвідувальних органів. У російських спецслужбах значну роль відіграють принципи ієрархічності, дисципліни та лояльності до керівництва. Подібна орієнтація на забезпечення політичної стабільності режиму нерідко переважає над професійними аналітичними завданнями.

У контексті сучасних викликів важливим є також питання адаптивності розвідувальних структур. Як показують дослідження, ефективні розвідувальні органи повинні швидко реагувати на зміни у міжнародному середовищі та використовувати нові технології для збору й аналізу інформації. Водночас у російській системі ці процеси часто ускладнюються через інституційну інерцію та жорстку вертикаль управління.

Поряд із структурними та організаційними обмеженнями, визначальний вплив на ефективність діяльності російських спецслужб здійснюють політичні фактори, які формують специфічне середовище функціонування розвідувальних органів. У сучасних умовах російська система безпеки характеризується високим рівнем інтеграції розвідки у політичну вертикаль влади, що суттєво впливає на характер вироблення та використання аналітичної інформації. У цьому контексті особливого значення набуває

⁷³ Maguire L. Managing the hidden costs of coordination. *Communications of the ACM*. 2020. Vol. 63. P. 90.

проблема політизації розвідувальної діяльності, яка виступає одним із ключових чинників інституційної неефективності.

Політизація розвідки проявляється насамперед у зміні функціонального призначення аналітичної діяльності. Замість забезпечення об'єктивного аналізу інформації розвідувальні органи дедалі більше орієнтуються на підтвердження вже сформованих політичних установок. На думку професора Г. Почепцова сьогоdnішній конфлікт між Україною та Росією представляє собою «першу смислову війну в світі»⁷⁴. Це означає, що інформаційний та аналітичний компонент дедалі більше використовується як інструмент політичного впливу.

Важливим аспектом політизації є також зміна характеру взаємодії між розвідувальними органами та політичним керівництвом. У демократичних системах передбачається певна автономія розвідки, яка дозволяє аналітикам формувати незалежні оцінки навіть у випадку їхньої невідповідності політичним очікуванням. Натомість у російській системі взаємодія між розвідкою і владою має значно більш ієрархічний характер.

У сучасних дослідженнях наголошується, що: «Переважає більшість агресивних дій проти України, в цей період, здійснювалась невійськовими засобами впливу»⁷⁵. Це свідчить про тісний зв'язок між діяльністю спецслужб та реалізацією політичних завдань держави. (див. таблицю нижче).

⁷⁴ Почепцов Г. Сучасні інформаційні війни. Київ, 2015. 497 с.

⁷⁵ Гапеева О. Інформаційно-пропагандистська компанія Росії проти України під час конфлікту на острові Коса Тузла у 2003 році. *Військово-науковий вісник*. 2016. № 25. С. 266–281. URL: http://irbisnbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe?C21COM=2&I21DBN=UJRN&P21DBN=UJRN&IMAGE_FILE_DOWNLOAD=1&Image_file_name=PDF/vnv_2016_25_22.pdf (дата звернення: 01.05.2026)

Таблиця 3. Використання російськими спецслужбами в операціях зовнішньої політики проти України

Подія (період)	Дії російських спецслужб	«Цілі»	Мета
Анексія Криму (2014)	Захоплення адміністративних будівель, блокування аеропортів, використання «зелених чоловічків» без розпізнавальних знаків	Забезпечення контролю над Кримом, організація «референдуму», легітимізація анексії	Забезпечення контролю над Кримом, організація «референдуму» та легітимізація анексії
Війна на Донбасі (2014–2015)	Підтримка проросійських угруповань, присутність російських спецпідрозділів, постачання зброї та розвідданих	Дестабілізація регіону, створення проросійських «республік»	Дестабілізація регіону, створення контрольованих Росією «республік»
Повномасштабне вторгнення (2022–2025)	Висадка диверсійно-розвідувальних груп, участь у бойових діях за стратегічні об'єкти, ліквідація ключових цілей	Просування військових цілей Росії, знищення оборонних спроможностей України	Просування військових цілей Росії, знищення оборонних спроможностей України
Гібридна війна та інформаційний вплив	Кібератаки, дезінформація, пропагандистські кампанії, економічний тиск	Формування проросійської громадської думки, підрив стабільності України	Формування проросійської громадської думки, підрив стабільності України

Окрему увагу слід приділити феномену “самоцензури” в аналітичній діяльності. У умовах жорсткої вертикалі влади аналітики можуть уникати формулювання висновків, які можуть бути сприйняті як небажані або критичні. У сучасних дослідженнях інформаційно–психологічної війни зазначається, що: «Деструктивний вплив інформаційно–психологічної війни може здійснюватися різними способами психологічно–інформаційного впливу, основними з них є дезінформування; пропаганда; диверсифікація громадської думки; психологічний тиск; поширення чуток»⁷⁶. У результаті аналітична діяльність може підпорядковуватися не пошуку об'єктивної інформації, а потребам інформаційного контролю.

Суттєвим фактором викривлення інформаційних процесів є також специфіка прийняття рішень у рамках централізованої політичної системи. У таких умовах інформація, яка надходить до вищого керівництва, проходить через кілька рівнів фільтрації, що може призводити до її трансформації. Це означає, що інформаційні потоки можуть формуватися не лише з аналітичною, але й з політичною метою.

Важливу роль у цьому процесі відіграє феномен селективного відбору інформації. У ситуаціях, коли політичне керівництво має сформовану позицію

⁷⁶ Марута Н. Інформаційно-психологічна війна як новий виклик сучасності: стан проблеми та напрямки її подолання. *Український вісник психоневрології*. 2015. Т. 23. Вип. 3. С. 26.

щодо певного питання, існує тенденція до використання лише тієї інформації, яка підтверджує цю позицію. У результаті формується спрощена та часто викривлена картина реальності.

Не менш важливим є вплив персоналізації влади на функціонування розвідувальних органів. У політичних системах, де ключові рішення концентруються в руках обмеженого кола осіб, роль інституційних механізмів значно знижується. Це означає, що розвідувальна інформація може використовуватися не як основа для колективного аналізу, а як інструмент обґрунтування вже прийнятих рішень. У сучасних дослідженнях підкреслюється, що: «Разом з тим, це має і суто внутрішньополітичний вимір, спрямований на “цементування” електорату президента РФ В. Путіна»⁷⁷.

У цьому контексті важливою є проблема зворотного зв'язку між розвідкою та політичним керівництвом. У ефективних системах існують механізми, які дозволяють коригувати аналітичні оцінки на основі нової інформації та забезпечують постійний обмін думками між різними рівнями управління. Однак у централізованих системах такі механізми часто є обмеженими або формальними. У сучасних дослідженнях російської політики зазначається, що: «Путін задушив громадянське суспільство тим невеликим киснем, який у нього був»⁷⁸. Це створює додаткові перешкоди для формування альтернативних оцінок та незалежної аналітики.

Ще одним важливим аспектом є проблема надмірної довіри до власних оцінок, яка може формуватися у замкнених інформаційних системах. У випадках, коли альтернативні джерела інформації обмежені, розвідувальні органи можуть переоцінювати достовірність власних даних. Це створює ілюзію контролю над ситуацією і знижує готовність до перегляду аналітичних

⁷⁷ Шевчук О., Габро І. Інформаційно-психологічний вплив на суспільну свідомість в умовах інформаційно-психологічної війни. *Війни інформаційної епохи: міждисциплінарний дискурс*: монографія / за ред. В. А. Кротюка. Харків : ФОП Федорко М. Ю., 2021. С. 227.

⁷⁸ Dylan H., Gioe D., Grossfeld E. The Autocrat's Indispensable Service: How Russian Intelligence Secured Vladimir Putin's Regime After Failing Him in Ukraine. P. 514.

висновків. Подібні тенденції особливо небезпечні у ситуаціях швидкої зміни міжнародного середовища.

Важливим чинником неефективності є також використання розвідувальної інформації у внутрішньополітичних цілях. У таких випадках пріоритет надається не об'єктивності даних, а їхній політичній доцільності. У сучасних дослідженнях інформаційних конфліктів зазначається, що: «Основними сферами протиборства є інформаційна, дипломатична, внутрішньополітична»⁷⁹. Це свідчить про тісне переплетення розвідувальної діяльності з внутрішньополітичними процесами.

Таким чином, політизація розвідувальної діяльності та викривлення інформаційних процесів є ключовими інституційними факторами неефективності російських спецслужб. Вони формують системні обмеження, які впливають на всі етапи розвідувального циклу – від збору інформації до її використання у процесі ухвалення рішень. Поєднання цих факторів із структурними деформаціями створює комплексну картину інституційної неефективності, яка пояснює причини численних розвідувальних провалів.

3.3. Розвідувальні провали російських спецслужб у контексті російсько–української війни

Аналіз розвідувальних провалів російських спецслужб у сучасних конфліктах свідчить про наявність системних проблем, які охоплюють як стратегічний, так і оперативно–тактичний рівні діяльності. Йдеться не лише про окремі помилки у зборі чи інтерпретації інформації, а про комплекс інституційних, політичних та організаційних чинників, що впливають на здатність розвідувальної системи адекватно реагувати на зміни міжнародного

⁷⁹ Курбан О. Сучасні гібридні геополітичні конфлікти: військові та комунікативні аспекти. *Війни інформаційної епохи: міждисциплінарний дискурс* : монографія / за ред. В. А. Кротюка. Харків : ФОП Федорко М. Ю., 2021. С. 104–105.

середовища. Особливо виразно ці проблеми проявилися у контексті російсько–української війни.

Одним із найбільш показових прикладів стратегічного прорахунку стала помилкова оцінка готовності України до масштабного спротиву. Російське керівництво, ймовірно, виходило з припущення про швидку дестабілізацію української державності та обмежений рівень суспільної мобілізації. Водночас реальна ситуація виявилася принципово іншою. У сучасних дослідженнях підкреслюється, що: «Повномасштабне (повторне) вторгнення президента Росії Володимира В. Путіна в Україну наприкінці лютого 2022 року було передвіщене та супроводжуване значними розвідувальними провалами, деякі з яких, як очікується, траплятимуться частіше в автократичних режимах»⁸⁰. Подібні провали стосувалися насамперед оцінки рівня українського опору та реакції міжнародної спільноти.

Суттєвим фактором цих помилок стала політизованість аналітичного процесу. В умовах централізованої системи влади розвідка дедалі більше орієнтувалася не на об'єктивний аналіз, а на підтвердження очікувань політичного керівництва. У цьому контексті показовою є теза про те, що: «у світі автократа апарат розвідки та національної безпеки існує головним чином для того, щоб захистити режим від політичної опозиції та народної незгоди, а не для того, щоб пропонувати оцінки, які можуть перешкоджати (не)вдалим авантюрам у зовнішній політиці»⁸¹. Така модель суттєво обмежує можливості критичного аналізу та формує умови для викривлення інформації.

Окремого значення набуває проблема недооцінки міжнародної реакції на вторгнення. Російські спецслужби, очевидно, виходили з припущення про фрагментованість позиції Заходу та обмежений характер підтримки України. Однак уже у 2021 році західні розвідувальні структури та OSINT–спільноти фіксували ознаки підготовки до масштабної війни. У дослідженнях

⁸⁰ Dylan H., Gioe D., Grossfeld E. The Autocrat's Indispensable Service: How Russian Intelligence Secured Vladimir Putin's Regime After Failing Him in Ukraine. P. 510.

⁸¹ Ibid. P. 511.

зазначається, що «масштаби та тривалість цих розгортань свідчили про те, що Москва не просто показувала свою військову потугу, а активно готувалася до конфлікту»⁸². Більше того, публічне розкриття частини розвідувальної інформації дозволило Україні підготуватися до вторгнення та зміцнити оборонні спроможності.

Помітним проявом неефективності стала і переоцінка власних можливостей. Російські аналітичні структури, ймовірно, спиралися на уявлення про швидку реалізацію воєнно–політичних цілей. Водночас подібний підхід ігнорував реальні обмеження системи управління та координації. У цьому контексті важливою є теза, що «відсутність координації може призвести до значного розриву між стратегічними цілями та їх оперативним виконанням»⁸³. У російському випадку це проявилось у розриві між політичними очікуваннями та реальними можливостями військово–розвідувального апарату.

Проблеми координації особливо виразно проявилися у сфері кібероперацій та технічної розвідки. Попри значні ресурси, вкладені у розвиток кіберможливостей, російські структури не змогли забезпечити ефективну інтеграцію інформації та оперативну адаптацію до змін у середовищі.

Суттєвим проявом розвідувальних провалів стала також недостатня ефективність агентурної розвідки. Значна частина мереж, на які спиралися російські спецслужби, формувалася ще у попередні періоди та не враховувала глибоких суспільно–політичних змін в Україні після 2014 року. У результаті отримувана інформація часто виявлялася застарілою або неточною. Водночас російська система продовжувала орієнтуватися на традиційні методи роботи. Зокрема, у сучасних дослідженнях зазначається, що: «Служба зовнішньої розвідки (СЗР) є головним органом Росії... Його завдання полягає у зборі

⁸² Taylor A. Is Putin bluffing on Ukraine? Allies in the U.S. and Europe are divided. The Washington Post. 2022. URL: <https://www.washingtonpost.com/world/2022/01/25/russia-ukraine-putin-bluff/>

⁸³ Maguire L. Managing the hidden costs of coordination. *Communications of the ACM*. 2020. Vol. 63. Pp. 90–96.

інформації за допомогою методів людської розвідки (HUMINT), сигнальної розвідки (SIGINT) та кіберрозвідки (CYBINT)»⁸⁴. Проте сама наявність широкого інструментарію не гарантувала ефективності його використання.

Окремої уваги заслуговує проблема інформаційно–психологічного впливу та використання гібридних методів протистояння. Російські спецслужби активно використовували інформаційні операції як складову ширшої стратегії впливу на суспільство та політичні процеси. (див. Додаток 2). Водночас ефективність подібних кампаній значною мірою залежить від здатності контролювати інформаційний простір та формувати необхідні суспільні настрої.

Важливим інструментом такого впливу стали медіа та інформаційні технології. Як підкреслюється у науковій літературі: «Медіа–тероризм – це вплив на свідомість людини завдяки розповсюдженню певної інформації через ЗМІ, як правило, негативної. Така форма впливу використовується для того, аби викликати у людей паніку, страх чи спровокувати їх на певні дії»⁸⁵. У російсько–українському протистоянні подібні методи поєднувалися з дезінформацією, пропагандою та психологічним тиском.

Суттєвим фактором неефективності російських спецслужб залишається і збереження радянської інституційної спадщини. Попри модернізацію окремих елементів системи, значна частина принципів функціонування продовжує базуватися на підходах, сформованих ще у радянський період. Подібна спадковість забезпечує стабільність системи, але одночасно обмежує її здатність до інституційного оновлення.

Важливу роль у формуванні розвідувальних провалів відіграє також надмірна закритість системи та її орієнтація на внутрішній контроль. Після початку повномасштабної війни ця тенденція лише посилилася. У дослідженнях зазначається, що: «Після війни Росії в Україні ми стали свідками

⁸⁴ Staar R., Tacosa C. Russia's security services. *Mediterranean Quarterly*. 2004. Vol. 15. Pp. 39–57.

⁸⁵ Михальчук Г. Особливості взаємозв'язку сучасного тероризму та засобів масової інформації: теоретичний аспект. *Український психологічний журнал*. 2017. № 2. С. 97.

того, як розвідувальні служби подвоїли свої зусилля щодо захисту Путіна»⁸⁶. У таких умовах значна частина діяльності спецслужб концентрується не на вдосконаленні аналітичної роботи, а на забезпеченні політичної стабільності режиму та контролі над внутрішнім середовищем.

Водночас аналіз розвідувальних провалів російських спецслужб у ході російсько–української війни буде неповним без урахування ефективної протидії з боку українських органів безпеки та розвідки. Поряд із внутрішніми проблемами російської розвідувальної системи, важливу роль у зриві планів Кремля відіграло поступове посилення спроможностей української контррозвідки, яка після 2014 року зазнала суттєвих змін та адаптувалася до умов тривалої гібридної агресії. Саме трансформація української системи безпеки стала одним із факторів, що суттєво обмежив можливості російських спецслужб щодо реалізації агентурних, диверсійних та підривних операцій на території України.

Події 2014 року продемонстрували критичний рівень проникнення російських спецслужб до українських силових структур. Досліджуючи причини успіху Росії на початковому етапі агресії, Ф. Девіс наголошує, що «Російські спецслужби не зіткнулися з жодними перешкодами під час проникнення в Службу Безпеки України та військову розвідку [Головне управління розвідки Міністерства оборони України, або ГУР]»⁸⁷. Така ситуація була наслідком багаторічного послаблення контррозвідувальної діяльності, збереження тісних зв'язків між окремими представниками українських та російських спецслужб, а також недостатньої уваги до загроз, що походили від Російської Федерації. Фактично російські спецслужби протягом тривалого часу мали можливість формувати агентурні позиції всередині українських державних інституцій, використовуючи як професійні

⁸⁶ Dylan H., Gioe D., Grossfeld E. *The Autocrat's Indispensable Service: How Russian Intelligence Secured Vladimir Putin's Regime After Failing Him in Ukraine*. P. 518.

⁸⁷ Davies P. H. J. *Counterintelligence and escalation from hybrid to total war in the Russo-Ukrainian conflict 2014–2024. Intelligence and National Security*. 2024. Vol. 39. № 3. P. 502–503.

контакти, що збереглися ще з радянського періоду, так і корупційні механізми впливу.

Одним із найбільш небезпечних проявів цієї проблеми стало фактичне згорання активної контррозвідальної роботи на території Автономної Республіки Крим напередодні російської окупації. У статті зазначається, що «було обмежено контррозвідальні заходи проти діяльності російських спецслужб у Криму, що створило передумови для вербування місцевих жителів та проникнення в державні інституції»⁸⁸. Відсутність належної протидії дозволила російським спецслужбам сформувати широку мережу агентурного впливу, яка використовувалася для збору інформації, дестабілізації ситуації та підготовки подальших дій Росії проти України. Російський вплив поширювався не лише на окремих посадових осіб, але й на представників місцевих органів влади, правоохоронних структур та політичних кіл. За відсутності належної контррозвідальної протидії це створило сприятливі умови для проведення спеціальних операцій, спрямованих на швидке встановлення контролю над півостровом у 2014 році. Водночас саме події в Криму стали важливим сигналом для української держави щодо необхідності докорінного перегляду підходів до забезпечення національної безпеки та протидії російським спецслужбам.

Після початку російської агресії Україна була змушена проводити масштабне реформування системи безпеки та контррозвідки. Одним із ключових напрямів цих змін стало очищення державних органів від осіб, пов'язаних із російськими спецслужбами. За даними, наведеними Ф. Девісом, після початку реформування було викрито значну кількість співробітників, діяльність яких становила загрозу національній безпеці держави. Автор зазначає, що «було заарештовано понад 200 агентів [тобто співробітників розвідки], серед яких – керівник контррозвідки України, а деяких з них судили

⁸⁸ Davies P. H. J. Counterintelligence and escalation from hybrid to total war in the Russo-Ukrainian conflict 2014–2024. P. 504.

за державну зраду»⁸⁹. Наведені факти свідчать не лише про масштаби попереднього проникнення російської агентури, але й про рішучість української сторони щодо усунення внутрішніх загроз у сфері державної безпеки. Проведення масштабних кадрових перевірок, переатестації персоналу та посилення внутрішнього контролю мало важливе значення для відновлення довіри до українських спецслужб і підвищення їхньої ефективності в умовах війни.

У наступні роки було суттєво посилено контроль за доступом до інформації з обмеженим доступом, удосконалено механізми перевірки персоналу та розширено співпрацю із міжнародними партнерами у сфері безпеки. Наслідком цих заходів стало поступове зменшення можливостей російських спецслужб щодо отримання інформації через внутрішні джерела. Це мало безпосередній вплив на якість розвідувальних оцінок, які надходили до російського керівництва напередодні повномасштабного вторгнення у 2022 році. Значна частина прогнозів щодо реакції українського суспільства, функціонування державних інституцій та рівня спротиву населення виявилася хибною, що свідчило про суттєве погіршення агентурних можливостей Росії в Україні.

Важливим елементом протидії російським спецслужбам стало також посилення внутрішнього контролю та боротьба з корупційними практиками, які традиційно використовувалися як інструмент вербування агентури. Дослідник звертає увагу на те, що в окремих випадках самі підрозділи, відповідальні за боротьбу з корупцією, ставали вразливими до російського впливу. Зокрема, у статті наголошується: «Попри те, що ці підрозділи служби мали за завдання боротися з корупцією, деякі з них самі опинилися втягнутими в корупційні схеми, а їхні співробітники стали легкою здобиччю для вербування російськими колегами»⁹⁰. Це свідчить про те, що боротьба з

⁸⁹ Ibid. P. 503.

⁹⁰ Davies P. H. J. Counterintelligence and escalation from hybrid to total war in the Russo-Ukrainian conflict 2014–2024. P. 503.

агентурним проникненням була нерозривно пов'язана із необхідністю подолання внутрішніх корупційних ризиків та зміцнення професійних стандартів у діяльності спецслужб.

Поряд із боротьбою проти агентурного проникнення важливим напрямом діяльності українських органів безпеки стала протидія диверсійним та підривним заходам. В умовах повномасштабної війни особливого значення набули заходи щодо виявлення російських агентів, коригувальників вогню, учасників диверсійно-розвідувальних груп та осіб, залучених до збору інформації про переміщення українських військ і функціонування об'єктів критичної інфраструктури. Систематичне викриття таких мереж не лише зменшувало ефективність російської розвідки, але й ускладнювало реалізацію російських військових операцій, які значною мірою залежали від отримання оперативної інформації безпосередньо з території України.

Важливу роль у посиленні українських спроможностей відіграла й співпраця із західними партнерами у сфері безпеки та обміну розвідувальною інформацією. Отримання актуальних розвідувальних даних, впровадження сучасних методик контррозвідувальної діяльності та вдосконалення аналітичної роботи сприяли підвищенню ефективності протидії російським спецслужбам. Це дозволило Україні більш оперативно реагувати на загрози та виявляти спроби проникнення до державних інституцій.

Накопичений досвід протидії російській агресії сприяв поступовому переосмисленню ролі контррозвідки у забезпеченні національної безпеки. Якщо раніше її діяльність переважно асоціювалася з протидією класичному шпигунству, то в умовах сучасної гібридної війни контррозвідка стала одним із ключових інструментів боротьби з широким спектром загроз – від агентурної діяльності та диверсій до інформаційно-психологічних операцій і кіберзагроз. Саме тому Ф. Девіс підкреслює, що «контррозвідка є першою

лінією оборони не лише проти гібридної війни, а й у ширшому стратегічному середовищі 21 століття, що активно формується»⁹¹.

Таким чином, одним із чинників розвідувальних провалів Російської Федерації у російсько–українській війні стало не лише викривлення інформації всередині російської системи безпеки чи помилки стратегічного планування, але й поступове посилення українських контррозвідувальних спроможностей. Виявлення агентурних мереж, очищення силових структур від осіб, пов'язаних із російськими спецслужбами, розвиток механізмів внутрішнього контролю, протидія диверсійній діяльності та адаптація до умов гібридної війни суттєво обмежили можливості Росії щодо реалізації розвідувальних та підривних операцій на території України. У цьому контексті успіхи українських органів безпеки та розвідки слід розглядати як один із важливих чинників, що сприяв формуванню помилкових оцінок російського керівництва щодо перебігу війни, потенціалу українського спротиву та перспектив досягнення поставлених політичних і військових цілей.

Висновки до Розділу 3

У третьому розділі магістерської роботи було здійснено комплексний аналіз структурних обмежень та розвідувальних провалів російських спецслужб у сучасних конфліктах. Проведене дослідження дозволило виявити як теоретичні засади аналізу розвідувальних невдач, так і конкретні інституційні та практичні чинники, що визначають їх системний характер.

У межах підрозділу 3.1 було встановлено, що розвідувальні провали є невід'ємною складовою функціонування будь-якої розвідувальної системи, однак їх масштаб і частота залежать від якості аналітичних процедур, організації інформаційних потоків та здатності інституцій до самокорекції. Теоретичні підходи до аналізу розвідувальних невдач засвідчили, що

⁹¹ Davies P. H. J. Counterintelligence and escalation from hybrid to total war in the Russo-Ukrainian conflict 2014–2024. P. 508.

ключовими причинами помилок виступають когнітивні обмеження, організаційні деформації та політичний вплив на процеси обробки інформації. У цьому контексті розвідувальні провали розглядаються не як випадкові збої, а як результат системних процесів, що охоплюють усі рівні функціонування розвідувальних органів.

У підрозділі 3.2 було проаналізовано інституційні фактори неефективності російських спецслужб. Встановлено, що ключову роль у формуванні структурних обмежень відіграють інституційна інерція, централізація управління, політизація розвідувальної діяльності та домінування ієрархічної організаційної культури. Особливу увагу було приділено впливу інституційної пам'яті, яка зумовлює відтворення практик, сформованих ще у радянський період, і обмежує здатність системи до адаптації в умовах сучасних викликів. У результаті формується замкнена модель функціонування, у межах якої неефективність має тенденцію до відтворення.

У підрозділі 3.3 було здійснено аналіз конкретних проявів розвідувальних провалів російських спецслужб у сучасних конфліктах, зокрема російсько–українській війні. Встановлено, що на стратегічному рівні ці провали проявляються у хибному прогнозуванні розвитку подій, недооцінці противника та неправильній оцінці міжнародного середовища. На оперативно–тактичному рівні вони пов'язані з неефективністю агентурної мережі, недостатньою інтеграцією різних видів розвідки, проблемами комунікації та координації. Узагальнення результатів показало, що розвідувальні провали мають комплексний характер і є наслідком взаємодії інституційних, організаційних та когнітивних факторів.

Проведений аналіз дозволив також встановити, що ключовою проблемою російських спецслужб є обмежена здатність до інституційного навчання та самокорекції. Відсутність ефективних механізмів критичного аналізу власної діяльності, поєднана з високим рівнем політичного контролю, призводить до накопичення помилок і формування викривленої інформаційної

картини. Це, у свою чергу, негативно впливає на процес ухвалення стратегічних рішень і знижує ефективність державної політики.

Загалом результати дослідження свідчать про те, що розвідувальні провали російських спецслужб у сучасних конфліктах мають глибокий структурний характер і є проявом системних обмежень їх функціонування. Вони відображають не лише поточні проблеми у діяльності окремих органів, але й більш широкі інституційні деформації, що визначають специфіку функціонування всієї системи державної безпеки Російської Федерації.

Таким чином, третій розділ роботи дозволив комплексно розкрити природу неефективності російських спецслужб, показавши взаємозв'язок між інституційною спадковістю, організаційними особливостями та практичними результатами їх діяльності у сучасних конфліктах. Отримані висновки створюють підґрунтя для формулювання загальних висновків дослідження та дозволяють більш повно оцінити роль розвідувальних структур у системі сучасної російської державної політики.

ВИСНОВКИ

У магістерській роботі здійснено комплексне дослідження інституційної спадковості радянських органів державної безпеки та її впливу на формування, функціонування і ефективність сучасних російських спецслужб. Особливу увагу приділено аналізу структурних обмежень та причин розвідувальних провалів Російської Федерації у сучасних конфліктах. Отримані результати дозволяють узагальнити ключові наукові положення, що відображають досягнення поставленої мети та виконання визначених дослідницьких завдань.

У результаті дослідження теоретичних підходів до аналізу інституційної пам'яті встановлено, що вона виступає важливим чинником функціонування державних інститутів, забезпечуючи передачу організаційного досвіду, норм та управлінських практик між поколіннями інституцій. Водночас інституційна пам'ять має амбівалентний характер, оскільки, поряд із забезпеченням стабільності, вона може виступати джерелом інституційної інерції, обмежуючи здатність системи до адаптації в умовах змінного безпекового середовища. Це особливо характерно для структур безпеки, які традиційно відзначаються високим рівнем закритості та консерватизму.

Дослідження КДБ як інституційної моделі радянської системи державної безпеки дозволило визначити, що ця структура сформувала специфічний тип організаційної культури, що базується на жорсткій централізації, ієрархічності, домінуванні політичної лояльності над професійною автономією та пріоритеті контролю над суспільством. Встановлено, що ці характеристики не лише визначали функціонування КДБ у радянський період, але й були відтворені у діяльності сучасних російських спецслужб.

У ході аналізу механізмів інституційної спадковості доведено, що трансформація радянської системи державної безпеки після 1991 року не мала характеру радикального розриву, а відбувалася шляхом адаптації та часткового реформування. Збереження кадрового складу, управлінських

практик і організаційної культури сприяло відтворенню ключових характеристик КДБ у нових інституційних формах. Це дозволяє констатувати, що інституційна пам'ять виступила визначальним чинником формування сучасної російської системи спецслужб.

Встановлено, що процес формування системи спецслужб Російської Федерації характеризувався фрагментацією та подальшою консолідацією, що завершилася формуванням централізованої моделі у період правління Володимира Путіна. У цей період відбулося посилення ролі силових структур у політичній системі держави, що супроводжувалося їх інтеграцією у процес ухвалення стратегічних рішень. Це зумовило формування специфічної моделі взаємодії між політичною владою та спецслужбами, у межах якої останні виступають не лише інструментом забезпечення безпеки, але й важливим елементом політичного управління.

Аналіз внутрішньої динаміки російських спецслужб дозволив виявити наявність конкуренції між різними інституціями, що проявляється у боротьбі за ресурси, вплив та доступ до політичного керівництва. Встановлено, що така конкуренція не завжди має позитивний ефект, оскільки може призводити до дублювання функцій, фрагментації інформації та зниження ефективності аналітичної діяльності. Водночас централізація системи обмежує можливості для альтернативних оцінок, що негативно впливає на якість стратегічного прогнозування.

У результаті дослідження теоретичних підходів до аналізу розвідувальних провалів встановлено, що вони є наслідком комплексної взаємодії когнітивних, організаційних та політичних факторів. Розвідувальні провали розглядаються не як випадкові помилки, а як системні явища, що відображають структурні особливості функціонування розвідувальних інституцій. Зокрема, визначено, що ключову роль відіграють такі фактори, як когнітивні упередження, обмеженість альтернативних аналітичних підходів, ієрархічність прийняття рішень та політичний тиск на аналітичні структури.

Доведено, що інституційні фактори неефективності російських спецслужб мають системний характер і пов'язані з особливостями їх організаційної моделі. До ключових факторів віднесено надмірну централізацію управління, домінування політичної доцільності над об'єктивністю аналітичних оцінок, обмеженість внутрішньої конкуренції ідей, а також вплив інституційної пам'яті, яка сприяє відтворенню застарілих практик. Сукупність цих чинників формує структурні обмеження, що знижують здатність системи до адаптації та ефективного реагування на сучасні виклики.

У ході аналізу розвідувальних провалів російських спецслужб у сучасних конфліктах встановлено, що вони проявляються на різних рівнях – стратегічному, оперативному та тактичному. Зокрема, виявлено системні помилки у стратегічному прогнозуванні, що пов'язані з хибними оцінками політичної ситуації, недооцінкою противника та переоцінкою власних можливостей. На оперативному рівні зафіксовано проблеми координації між різними структурами, що призводить до фрагментації інформації та затримок у прийнятті рішень.

Встановлено, що значну роль у формуванні розвідувальних провалів відіграє політизація розвідувальної діяльності, яка призводить до викривлення інформації відповідно до очікувань політичного керівництва. Це створює замкнений цикл, у межах якого аналітичні структури відтворюють бажані, а не об'єктивні оцінки, що суттєво знижує якість розвідувального продукту. Таким чином, розвідувальні провали є не лише наслідком помилок окремих структур, а результатом функціонування всієї системи.

Узагальнення результатів дослідження дозволяє дійти висновку, що інституційна пам'ять КДБ є одним із ключових чинників, що визначає специфіку функціонування сучасних російських спецслужб. Вона забезпечує спадковість організаційних практик, але водночас обмежує можливості для інституційних змін, що у поєднанні з політизацією та централізацією системи створює передумови для виникнення розвідувальних провалів.

Особливість даного дослідження полягає у комплексному підході до аналізу російських спецслужб, що поєднує дослідження інституційної пам'яті, структурної трансформації та причин розвідувальних провалів. У роботі обґрунтовано, що розвідувальні провали російських спецслужб мають системний характер і є наслідком взаємодії інституційних та політичних факторів. Удосконалено підхід до аналізу інституційної спадковості шляхом поєднання теоретичних концепцій інституційної пам'яті з емпіричним аналізом діяльності сучасних спецслужб. Набули подальшого розвитку положення щодо впливу організаційної культури на ефективність розвідувальної діяльності.

Практичне значення отриманих результатів полягає у можливості їх використання для аналізу діяльності спецслужб у сучасних міжнародних конфліктах, а також для оцінки ефективності функціонування безпекових інституцій у різних політичних системах. Результати дослідження можуть бути застосовані у діяльності аналітичних центрів, органів державної влади та безпекових структур для розробки підходів до оцінки ризиків та прогнозування поведінки противника. Крім того, вони можуть бути використані у навчальному процесі при викладанні дисциплін, пов'язаних із міжнародною безпекою, розвідувальною діяльністю та політичним аналізом.

Таким чином, проведене дослідження дозволило не лише розкрити специфіку функціонування сучасних російських спецслужб, але й виявити системні чинники їх неефективності, що має важливе значення для розуміння сучасних безпекових процесів. Отримані результати створюють підґрунтя для подальших наукових досліджень у сфері аналізу діяльності розвідувальних інституцій та їх ролі у сучасних міжнародних конфліктах.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Гапеева О. Інформаційно–пропагандистська компанія Росії проти України під час конфлікту на острові Коса Тузла у 2003 році. *Військово–науковий вісник*. 2016. № 25. С. 266–281. URL: http://irbisnbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe?C21COM=2&I21DBN=UJRN&P21DBN=UJRN&IMAGE_FILE_DOWNLOAD=1&Image_file_name=PDF/vnv_2016_25_22.pdf (дата звернення: 01.05.2026).
2. Курбан О. Сучасні гібридні геополітичні конфлікти: військові та комунікативні аспекти. *Війни інформаційної епохи: міждисциплінарний дискурс* : монографія /за ред. В. А. Кротюка. Харків : ФОП Федорко М. Ю., 2021. С. 76–107.
3. Марута Н. Інформаційно–психологічна війна як новий виклик сучасності: стан проблеми та напрямки її подолання. *Український вісник психоневрології*. 2015. Т. 23. Вип. 3. С. 21–28.
4. Михальчук Г. Особливості взаємозв'язку сучасного тероризму та засобів масової інформації: теоретичний аспект. *Український психологічний журнал*. 2017. № 2. С. 96–105.
5. Почепцов Г. Сучасні інформаційні війни. Київ, 2015. 497 с.
6. Федеральная служба контрразведки Российской Федерации. *Википедия*. URL: <https://lnk.ua/RaCIXh2ZO> (дата обращения: 16.04.2026).
7. Чалапко В. Інформаційний тероризм як складова гібридної війни. *Війни інформаційної епохи: міждисциплінарний дискурс* : монографія / за ред. В. А. Кротюка. Харків : ФОП Федорко М. Ю., 2021. С. 165–187.
8. Шачковська Л., Худайкулова А. Інформаційний тероризм як феномен сучасної міжнародної політики. *Вісник українсько–туркменського культурно–освітнього центру* : міждисциплінарний науковий збірник. Умань : ВЦП «Візаві», 2017. Вип. 1. Ч. II. С. 115–124.

9. Шевчук О., Габро І. Інформаційно–психологічний вплив на суспільну свідомість в умовах інформаційно–психологічної війни. *Війни інформаційної епохи: міждисциплінарний дискурс* : монографія / за ред. В.А. Кротюка. Харків : ФОП Федорко М. Ю., 2021. С. 215–235.
10. Betts R. *Enemies of Intelligence: Knowledge and Power in American National Security*. New York : Columbia University Press, 2007. 241 p.
11. Block L. The long history of OSINT. *Journal of Intelligence History*. 2023. 23(2). P. 95–109. <https://doi.org/10.1080/16161262.2023.2224091>
12. Bonnet G., Tessier C. Coordination despite constrained communications: A satellite constellation case. *Proceedings of the 4th International Conference on Space Mission Challenges for Information Technology (SMC–IT 2008)*. Pasadena, CA, USA, 2008. URL: https://www.lirmm.fr/gtcar/webcar/CAR2008/11_CAR08–Bonnet.pdf (last accessed: 16.04.2026).
13. Bukkvoll T., Ostensen A. The Emergence of Russian Private Military Companies: A New Tool for Clandestine Warfare. *Special Operations Journal*. 6 (1). P. 1–17.
14. Davies P. H. J. Counterintelligence and escalation from hybrid to total war in the Russo–Ukrainian conflict 2014–2024. *Intelligence and National Security*. 2024. Vol. 39. № 3. P. 496–514. DOI: 10.1080/02684527.2024.2329419
15. Dylan H., Gioe D., Grossfeld E. The Autocrat’s Indispensable Service: How Russian Intelligence Secured Vladimir Putin’s Regime After Failing Him in Ukraine. *The British Journal of Politics and International Relations*. 2025. Vol. 27. Issue 2, May (First published online June 14, 2024). P. 510–528. <https://doi.org/10.1177/13691481241258108>
16. Dylan H., Grossfeld E. Unveiling Russian intelligence failures in the Ukraine conflict: a strategic culture perspective. *Intelligence and National Security*. 2025. 40:5. P. 926–950.
17. Dziak J. *Chekisty: A History of the KGB*. Lexington, MA : Lexington Books, 1988. 256 p.

18. Dziak J. Reflections on the Counterintelligence State. *Name of Intelligence: Essays in Honor of Walter Pforzheimer* / ed. Hayden B. Peeke and Samuel Halpern. Washington, DC : NIBC Press, 1994.
19. Ebon M. KGB: Death and Rebirth. Westport, CT : Praeger, 1994. 248 p.
20. Galeotti M. Putin's Hydra: Inside the Russian Intelligence Services. London: European Council on Foreign Relations, 2016. 20 p. URL: https://ecfr.eu/publication/putins_hydra_inside_russias_intelligence_services/ (last accessed: 16.04.2026).
21. Galeotti M. The Intelligence and Security and Strategic Decision-Making. *George C. Marshall European Center for Security Studies*. May 2019. Number 030. URL: <https://www.marshallcenter.org/en/publications/security-insights/intelligence-and-security-services-and-strategic-decision-making-0> (last accessed: 16.04.2026).
22. Galeotti M. The Intelligence and Security Services and Strategic Decision-Making. Prague : Prague Security Studies Institute, 2019.
23. Gill P. Policing Politics: Security Intelligence and the Liberal Democratic State. London : Frank Cass, 1994. 384 p.
24. Gioe D. Cyber operations and useful fools: the approach of Russian hybrid intelligence. *Intelligence and National Security*. 2018. Vol. 33. P. 954–973.
25. Herman M. Intelligence Power in Peace and War. Cambridge : Cambridge University Press, 1996. 438 p.
26. Jervis R. Perception and Misperception in International Politics. Princeton : Princeton University Press, 1976. 464 p.
27. Kanavets Y. The Direction of the Activities of the Special Services of the Russian Federation as an Instrument of the State Policy of Aggression. *Social Development: Economic and Legal Issues*. 2025. № 10. P. 1–15. <https://doi.org/10.70651/3083-6018/2025.10.06>
28. Kovacevic F. FSB Literati: the first prize winners of the Russian federal security service literature award competition, 2006–2018. *Intelligence and National Security*. 2019. P. 637–653.

29. Kovacevic F. Glorified Images of Soviet State Security and Intelligence Services. A Survey of Books Published in Putin's Russia. *Journal of Cold War Studies*. 2024. Vol. 26. Issue 4. P. 135–173. URL: <https://direct.mit.edu/jcws/article/26/4/135/128309/Glorified-Images-of-Soviet-State-Security-and> (last accessed: 23.04.2026).
30. Kragh M., Andermo E., Makashova L. Conspiracy theories in Russian security thinking. *Journal of Strategic Studies*. 2022. 45(3). P. 334–368.
31. Library of Congress, Federal Research Division, Soviet Union – A Country Study. Select «Chapter 19, Domestic Security and the Committee for State Security, Legal Prerogatives». 1999, April. 4.
32. Lomas D. The death of secret intelligence? Think again. Royal United Services Institute. 2023. URL: <https://www.rusi.org/explore-our-research/publications/commentary/death-secret-intelligence-think-again> (last accessed: 23.04.2026).
33. Lowenthal M. *Intelligence: From Secrets to Policy*. 2019. 616 p.
34. Maguire L. Managing the hidden costs of coordination. *Communications of the ACM*. 2020. Vol. 63. P. 90–96.
35. Marten K. The, 'KGB State' and Russian Political and Foreign Policy Culture. *The Journal of Slavic Military Studies*. 2017. Vol. 30. № 2. P. 131–151.
36. McFaul M. Choosing Autocracy. *Comparative Politics: Wither Russia? Twenty Five Years After the Collapse of Communism*. 2018. Vol. 50. № 3. April 2018. P. 305–325.
37. Preobrazhensky K. GRU: Obscure Part of Russian Intelligence. *Journal of Defence Management*. 2012. Vol. 2. Issue 2. 3 p. URL: <https://www.longdom.org/open-access-pdfs/gru-obscur-part-of-russian-intelligence-2167-0374.1000105.pdf> (last accessed: 23.04.2026).
38. Riehle K. *Russian intelligence: A case-based study of Russian services and missions past and present*. Bethesda, MD : National Intelligence Press, 2022. 368 p.

39. Riehle K. The Ukraine war and the shift in Russian intelligence priorities. *Intelligence and National Security*. 2024. 39:3. P. 458–474.
40. Russian Military Intelligence: Background and Issues for Congress. *CRS Report*. 2021. 23 p. URL: <https://www.congress.gov/crs-product/R46616> (last accessed: 23.04.2026).
41. Skak M. Russian Strategic Culture: the role of today's chekisty. *Contemporary Politics*. 2016. Vol. 22. № 3. P. 324–341.
42. Soldatov A., Borogan I. The New Nobility: The Restoration of Russia's Security State and the Enduring Legacy of the KGB. New York : PublicAffairs, 2010. 318 p.
43. Staar R., Tacosa C. Russia's security services. *Mediterranean Quarterly*. 2004. Vol. 15. P. 39–57.
44. Taylor A. Is Putin bluffing on Ukraine? Allies in the U.S. and Europe are divided. *The Washington Post*. 2022. URL: <https://www.washingtonpost.com/world/2022/01/25/russia-ukraine-putin-bluff/> (last accessed: 23.04.2026).
45. The History of Soviet State Security Agencies : A Textbook. Moscow : Dzerzhinskiy Higher Red Banner School of the Committee of State Security, 1977.
46. Victor J. Yasmann. The KGB and the Soviet Collapse. *American Foreign Policy Council Occasional Paper*. 1999. № 1.
47. Waller J. Russia: Death and Resurrection of the KGB. *Demokratizatsiya: The Journal of Post-soviet Democratization*. 2004. 12. P. 333–355. URL: <https://jmichaelwaller.com/wp-content/uploads/2016/08/PU57256677P8H892.pdf> (last accessed: 23.04.2026).
48. Wicken N. The Narrative Power of Russian Foreign Intelligence. *International Journal of Intelligence and Counter Intelligence*. 2025. 38:2. P. 434–461.

ДОДАТКИ

Додаток 1.

Збір політичної розвідки

Рисунок 8. Порівняння пріоритетів радянської та російської розвідки

Пріоритети КДБ на 1984 рік	Сучасні пріоритети російської розвідки
Інформувати радянську та країни Східного блоку про кроки зовнішньої політики з метою обмеження та скорочення ядерних ракет та інших видів зброї масового ураження	Відстежувати розробку озброєнь і оборонну політику Заходу, особливо у відношенні до Росії
Відстежувати підготовку США та союзників до раптового ядерного удару по Радянському Союзу	Відстежувати військові плани США щодо Росії
Відстежувати основні аспекти стратегій США, західноєвропейських країн і Японії щодо Радянського Союзу	Відстежувати дипломатичну зовнішню політику США та союзників щодо Росії
Відстежувати плани та підривні дії з боку головного противника, спрямовані на ослаблення єдності країн соціалістичної співдружності	Відстежувати зовнішню політику США та союзників щодо країн Близького зарубіжжя
Відстежувати розвиток подій у регіонах, де існують кризові ситуації, особливо на Близькому Сході та в Афганістані	Розвивати відносини співпраці з країнами Близького Сходу та Південної Азії
Відстежувати внутрішню політичну ситуацію у Сполучених Штатах	Відстежувати внутрішню політичну ситуацію у Сполучених Штатах
Відстежувати зовнішню політику Китаю та його підхід до радянсько-китайських відносин	Підтримувати Китай як близького союзника
Відстежувати діяльність Руху неприєднання, Соціалістичного Інтернаціоналу, Ватикану та ісламських держав	Відстежувати Африку, Латинську Америку та Близький Схід

Додаток 2.

**Таблиця 4. Наслідки діяльності спеціальних служб Російської Федерації
для безпеки та суверенітету України**

Напрямок діяльності спеціальних служб Російської Федерації	Наслідки для міжнародної безпеки	Наслідки для регіональної безпеки	Наслідки для України (суверенітет та територіальна цілісність)
Інформаційно-психологічні операції (ІПО)	Підірив стабільності міжнародного порядку, створення глобальних інформаційних загроз	Поляризація суспільства в регіоні; дестабілізація політичної ситуації	Деморалізація населення; дискредитація державних інституцій; поширення проросійських нарративів
Кібератаки та кіберрозвідка	Загроза міжнародній кібербезпеці; ескалація потенційних конфліктів	Порушення функціонування критичної інфраструктури; економічна вразливість сусідніх держав	Виведення з ладу державних систем; підірив оборонних і управлінських структур; загроза критичній інфраструктурі
Диверсії та саботаж	Підірив міжнародної довіри та безпеки	Дестабілізація транспортної та енергетичної інфраструктури; загроза регіональній стабільності	Пошкодження стратегічних об'єктів; підірив логістики та життєзабезпечення; загроза цивільному населенню
Підтримка терористичних угруповань та проксі-структур (ПВК)	Використання «сірої зони» для уникнення прямої відповідальності; зростання міжнародної напруженості	Дестабілізація сусідніх держав; ескалація локальних конфліктів	Підірив безпеки на прикордонних територіях; посилення сепаратистських настроїв; зростання ризику насильства
Інтеграція інструментів (системний підхід)	Комплексне порушення міжнародних норм і принципів безпеки	Скоординовані атаки на регіональну безпеку та інфраструктуру	Комплексне порушення суверенітету; ускладнення управління та оборони; деморалізація населення